

MARX

90

G. F. ALEXANDROV

A TÁRSADALOM FEJLŐDÉSÉRŐL
SZÓLÓ TANÍTÁSOK
TÖRTÉNETE

36

SZIKRA

MARXISTA ISMERETEK KIS KÖNYVTÁRA

E sorozat kötetei a marxizmus-leninizmus alkalmazásával adnak tudományos feleletet — egyszerű és világos előadásban — napjaink időszerű kérdéseire.

1. A. J. Zisz :	A kommunista erkölcs	1.30 Ft
2. M. P. Sztjepánov :	Lenin «Egy lépés előre, két lépés hátra» e. könyvéről	1.30 «
3. V. V. Danilevszkij :	Orosz feltalálók	1.50 «
4. M. T. Jovesuk :	A leninizmus és a XIX. század haladászelelmű orosz műveltsége	2. — «
5. L. A. Leontjev :	A szocializmus politikai gazdaságtana	2. — «
6. L. A. Leontjev :	Lenin és Sztálin műveiben	4. — «
7. P. Fedoszejev :	A politikai gazdaságtan tárgya és módszere	1.50 «
8. B. V. Alpersz :	Az osztályok és az osztályharc marxi elmélete	2. — «
9. A. I. Szoboljev :	A szovjet színház fejlődése	2. — «
10. L. I. German :	A lenini tükröződési elmélet és a művészet	2. — «
11. A. P. Koszulnyikov :	A hareos egyház filozófiája	1.50 «
12. M. A. Leonov :	Lenin «A szociáldemokrácia két taktikája a demokratikus forradalomban» e. könyvéről	2. — «
13. V. L. Bilsaj- - Pilipenko :	A marxista-leninista világnézet	2. — «
14. M. M. Rozental :	A szovjet demokrácia és a nők egyenjogúsága a Szovjetunióban	2.50 «
15. A. G. Grigorjenko :	A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és az új ember kialakulása	2. — «
16. A. V. Vosztrikov :	Lenin «Mi a teendő» e. könyvéről	2. — «
17. A. M. Jegollin :	Lenin és Sztálin harcra a marxista filozófia pártszerűségéért	2. — «
18. G. Dimitrov :	A szovjet irodalom harminc éve	2. — «
19. Marcel Cachin :	Bulgária a szocializmus útján	4. — «
20. V. G. Childe :	Tudomány és vallás	1.50 «
21. G. V. Alexandrov :	A szerszámok története	2. — «
22. I. D. Laptjev :	Polgári állam a reakció szolgálatában	2. — «
23. G. A. Kurszanov :	A kolhozrendszer ereje és életrevalósága	1.50 «
24. B. M. Tjeplov :	A gondolkodás logikai törvénye	1. — «
25. F. V. Konsztantinov :	A szovjet pszichológia harminc éve	2.50 «
26. K. M. Zavadszkij :	Haladó eszmék szerepe a társadalmi fejlődésben	2. — «
27. B. G. Ananjev :	I. V. Miesurin, a természet átförmálója	1.50 «
28. V. N. Sztoljetov :	A szovjet lélektan sikerei	1.50 «
29. G. Alexandrov :	A miesurini biológia alapjai	2. — «
30. I. M. Lemin :	A polgári társadalomtudomány esődjé	2. — «
31. B. E. Bihovszkij :	A Szovjetunió külpolitikája a Nagy Honvédő Háború idején	2. — «
32. I. M. Lemin :	Az amerikai perszonalizmus a tudomány és a társadalmi haladás elleni harcban	1.50 «
	A Szovjetunió — a demokratikus tábor vezető ereje	2. — «

G. F. ALEXANDROV

A TÁRSADALOM FEJLŐDÉSÉRŐL SZÓLÓ TANÍTÁSOK TÖRTÉNETE

MÁSODIK KIADÁS

20 001—32 000

SZIKRA

BUDAPEST 1950

Az orosz eredeti címe:

ОБ ИСТОРИИ УЧЕНИЙ О РАЗВИТИИ ОБЩЕСТВА

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
OSRÉGÉSZETI INTÉZET

Ön, 90 darab

Felelős kiadó a Szikra Könyvkiadó vezérigazgatója

A társadalomtudomány nagy multra tekinthet vissza. A társadalomról kialakult ismereteink történetében a társadalmi élet jelenségeinek elméleti általánosításából bőségesen halmozódtak fel tapasztalatok. Lenín és Sztálin a társadalomról szóló marxista tudomány kidolgozása közben állandóan a társadalmi fejlődés elméleteinek történetéhez fordult s rámutatott a régebbi tanoknak mind pozitív oldalaira, mind pedig történelmi korlátozottságukra, egyoldalúságukra és hibás voltukra is. Lenin és Sztálin, a társadalomról szóló marxista tudomány klasszikusai, munkáikban alaposan és széles körben kifejtették a marxizmus viszonyát a marxizmust megelőző, a társadalomra vonatkozó tanításokhoz, rámutattak az idealista történelemszemlélet csődjére, és részletes tudományos bírálat alá vették a múlt és a jelen polgári szociológiájának fő irányzatait. Lenin például „Kik azok a «népbarátok» és hogyan hadakoznak a szociáldemokraták ellen?” című munkájában ízekre szedte a szubjektív idealista módszert és a szociológiának úgynevezett organikus iskoláját; „A narodnyik irányzat gazdasági tartalma és annak bírálata G. Sztruve könyvében” és „Materializmus és empiriokriticizmus” című

műveiben bírálat tárgyává tette a reakciós burzsoá-idealista szociológia neokantiánus és machista iskoláját ; munkáinak egész sorában pedig leleplezte a malthusianizmust, az úgynevezett „szociális darwinizmust”, a mensevikek szociális dogmáit a társadalom fejlődéséről. Ismeretes az is, hogy Sztálin elvtárs „Anarchizmus, vagy szocializmus?” című munkájában megsemmisítően bírálta az anarchistáknak és a mensevikeknek tudománytalan, reakciós elgondolásait a társadalom fejlődéséről. Sztálin elvtárs „Marxizmus és nemzeti kérdés” című munkájában kritika tárgyává tette az anarchisták és a mensevikek nézeteit a nemzetek eredetéről, lényegéről és fejlődéséről — a társadalomtudománynak erről a fontos kérdéséről. Sztálin elvtárs azokban a munkáiban, amelyek a „Leninizmus kérdései” című könyvében jelentek meg, feltárta a II. Internacionále burzsoá-mensevik dogmáinak tarthatatlanságát s reakciós természetét, és halálos csapást mért a trockisták és a buhárinisták koholmányaira a társadalom és az állam fejlődésének kérdéseivel kapcsolatban. Teljesen lerombolta a reakciós „egyensúlyelméletet”, gyökeresen leleplezte a társadalom fejlődéséről alkotott embergyűlölő fasiszta „fajelméletet”. Sztálin elvtárs „A dialektikus és a történelmi materializmusról” című közismert munkájában minden oldalról kritikailag megvilágított néhány igen elterjedt irányzatot a társadalomfejlődésről szóló tanok közül — a földrajzi tényezők társadalomalakító hatásának elméletét és azt a tanítást, amely szerint a társadalom fejlődése a lakosság szaporodásától és a népsűrűségtől függ.

A bolsevikok pártjának megalapítói és vezérei, Lenin és Sztálin nagy fontosságot tulajdonítottak és

állandóan foglalkoztak a marxizmust megelőző és a mai burzsoá szociológia irányzatainak tanulmányozásával és bírálatával. Mindenkinek, aki a marxista-leninista elméletet mélyrehatóan akarja tanulmányozni, meg kell ismerkednie a társadalomtudomány történetével is és tudnia kell kritikus magatartást tanúsítani a társadalom fejlődéséről szóló tudományellenes, idealista elméletekkel szemben.

Ismeretes, hogy a gondolkodás történetében nem egy kísérlet történt, hogy feltárják a társadalom életének és fejlődésének egyes oldalait. Így például Arisztotelész körülményesen leírta a görög városok állami berendezését ; Lucretius Carus felvázolta a társadalom progresszív fejlődésének képét és hangsúlyozta a munka szerepét az emberek életében ; Hobbes, Spinoza, Rousseau társadalmi szerződés-elméletükkel igyekeztek megvilágítani az emberi együttélésnek és az állam kialakulásának alapjait ; a XVIII. század francia materialistái (Diderot, Holbach, Helvetius, Déchamps) mély gondolatokat fejtettek ki a környezetnek az emberek erkölcsére, magatartására és öntudatára kifejtett hatásáról ; az utópista szocialisták, mint Fourier, Saint-Simon, Owen, nagyon sokat adtak a társadalomtudománynak azzal, hogy mélyrehatóan bírálták a burzsoá társadalmat és kísérleteket tettek arra, hogy felvázolják a jövő szocialista társadalmának képét. Különösen termékenyhatású volt a társadalomtudomány fejlődésére az orosz forradalmi felvilágosítók és materialisták, Belinszkij, Csernisevszkij és Dobroljubov tevékenysége. Munkáikban megsemmisítő bírálat tárgyává tették a hűbéri rendszert, a kapitalista kizsákmányolást, egészen közel jutottak az osztályellentéteknek s az osztályharc-

nak a megértéséhez a társadalomban és nagy jelentőséget tulajdonítottak az anyagi tényezőknek az emberek életében, kísérletet tettek annak megállapítására, hogy a társadalomban a progresszív erők győzelme történelmileg elkerülhetetlen s megjósolták azt is, hogy eljön egy igazságosabb társadalmi rendszer — amelyben már nem lesz elnyomás s amelyben már nem zsákmányolja ki ember az embert.

Igaz ugyan, hogy mindezek és a hozzájuk hasonló nézetek még nem voltak a szó igaz értelmében a társadalom életéről alkotott tudományos nézetek és nem tárták fel a társadalom fejlődésének gyökereit, azonban mégis a tudományos materialista történelemszemlélet előkészítésének tekinthetők.

A társadalomról szóló tanítások történetének tárgya

A társadalom minden rétegének erős érdeklődése a politikai élet iránt mind a Szovjetunióban, mind külföldön az utóbbi években széles körben felkeltette az érdeklődést a társadalom és az állam mozgatóerőinek és törvényeinek megismerése iránt. Ezzel kapcsolatban megnőtt az érdeklődés a társadalomtudomány története iránt is. Ahogyan az ilyen esetekben szokásos, a kereslet kínálatot teremtett. Az utóbbi években Angliában, az Egyesült Államokban, Franciaországban és más országokban is kiterjedt a memoárirodalom, történelmi kutatások és kísérletek jelentek meg azzal az igénnyel, hogy az elmúlt társadalmak életének szociológiai elemzését és az arról szóló tanítások történetét megadják.*

* Felsorolunk néhány munkát erre a kérdésre vonatkozóan, amelyek az utóbbi időben külföldön jelentek: J. Bernal

A közzétett munkák tartalmából ítélve, a tudósok és a politikusok nem valami elvont lelkesedésből vették kezükbe a tollat, hanem azért fordulnak most a mult-hoz, hogy rájöjjenek pártjuk és osztályuk balsikereinek okára, mások pedig a multból akarnak kiegészítő tudást meríteni haladó célokért folytatott sikeres harcukhoz.

A társadalomtudománynak az utolsó tíz esztendőben végbement fejlődéséből arra lehet következtetni, hogy a társadalomtudomány történetét kutató tudósokat nem a mult jelenségeinek egyszerű leírása és a történelem menetének empirikus megfigyelése érdekli, hanem a történelmi folyamatnak más oldalai iránt érdeklődnek. Három-négy évtizeddel ezelőtt a társadalomra vonatkozó nyugati kutatásokban még az ú. n. neokantiánus irányzatok uralkodtak, amelyek nyíltan, vagy

„A tudományok szociális funkciói”, New York, 1939; Halévy „Az angol nép története”, V. kötet, Paris; Wright „Az USA gazdaságtörténete”, New York, 1941; Ch. Beard és M. Beard „Az amerikai civilizáció története”, New York; D. Trevelyan „Anglia szociális története”, London, 1944; B. Farrington „Tudomány és politika az antik világban”, New York, 1940; Beaugardais „A szociális pszichológia alapjai”, New York, 1942, 3. kiadás; Wright „Szociális pszichológia a legújabb áramlatokban”, New York, 1940; „Modern szociális teória” (kollektív munka), New York—London, 1940; Beaugardais „A szociális gondolat fejlődése”, New York, 1940; L. Bernard „Az amerikai szociológia forrásai”, New York, 1943; Santayana „Az egoizmus a német filozófiában”, 1939, 2. kiadás; B. Turner „Nagy kulturális tradíciók”, I—II. kötet, New York, 1941; M. Postan „A történelmi módszer a szociális tudományban”, Cambridge, 1939; J. Randall „Alkotó évszázadok. A történelmi fejlődés kutatása”, London, 1944; J. Thompson „A történelmi irodalom története”, 2 kötet, New York, 1942; F. Herz „A nemzetiség a történelemben és a politikában”, London, 1944; V. Bailsford „Történelmi szociológia”, New York, 1943; G. Gray „Társadalom és ideológia”, New York, 1943; L. Sturzo „A társadalom belső törvényei”, New York, 1944.

szégyenlősen tagadták, hogy a társadalom fejlődésének vannak törvényei és ezért nem ismerték el azt sem, hogy ezek a törvények megismerhetők. Most a talaj nyilvánvalóan kicsúszik az ilyen nézetek alól. A történészek most már nem annyira arra törekszenek, hogy leírják a történelem és a társadalomelmélet jelenségeit, hanem inkább arra, hogy behatoljanak azok értelmébe és feltárják az események bizonyos következetességét és hogy megállapítsák köztük a megfelelő kapcsolatot. Egészen más kérdés, hogy milyen mértékben sikerül megvalósítaniuk ezt az óhajukat, az erre irányuló igyekezet azonban tagadhatatlan. De hogyan is lehetne most letagadni a társadalom fejlődésének törvényszerűségét, mikor nemcsak a kutató, hanem minden kortársunk is a saját szemével látja azokat az eseményeket, amelyek teljesen megdöntik a neokantiánusok nézeteit! Bárki, aki rendszeresen figyeli a nemzetközi életet, láthatja, hogy ott, ahol a nép elé nem gördítenek akadályokat állami szervezetének felépítésében, ahol nem nyomják el fegyveres bandák külső erők segítségével a nép akaratának szabad megnyilvánulását, mint például Görögország esetében, ott a nép a demokratikus életmódot választja. Így volt ez Csehszlovákiában, Lengyelországban, Albániában, Bulgáriában, Romániában és Magyarországon. Minden becsületes és haladó-szellemű tudósnak és a demokrácia igaz barátjának el kell ismernie, hogy az események ilyen menete törvényszerű. Ma a demokrácia győzelmének törvényszerűségét ezekben az országokban csak a demokrácia nyílt elvi és titkos ellenségei tagadhatják, akik az erőszak és a reakciós erők terrorisztikus diktatúrájának a hívei. A társadalom mai fejlődése újra és újra megerősíti a

társadalmi jelenségek törvényszerű fejlődését, szükség-szerű belső logikáját és összefüggését.

Igy napjainkban magának az életnek objektív fejlődése az elfogulatlan politikust és tudóst a társadalmi fejlődés törvényszerű voltának elismerésére kényszeríti.

Azonban a társadalmi élet fejlődésének felismerésétől a társadalmi fejlődés törvényeinek feltárásáig és helyes értelmezéséig még hosszú az út. A tapasztalat azt mutatta, hogy csak az értheti meg valójában a társadalom fejlődésének törvényeit, aki félelem nélkül le tud vonni minden következtetést, amely a társadalom életében végbemenő törvényszerű fejlődés tényének elismeréséből ered s aki hazug előítéletek nélkül tanulmányozza a történelmi folyamatot.

A társadalom fejlődéséről szóló tudomány elsajátításának fontos eszköze a társadalom fejlődésével foglalkozó elméletek, tanok történetével való beható foglalkozás. A társadalmi fejlődés elméleteinek története meggyőzően bizonyítja, hogy a materialista történelem-felfogás az egyetlen helyes tanítás a társadalom fejlődéséről. A társadalomról szóló tanítások története lehetővé teszi, hogy jobban magunkévá tegyük a materialista társadalomtudományt, a történelmi materializmust.

Az emberiség és a társadalmi eszmék fejlődéstörténetével több tudományág is foglalkozik: a polgári történelem, a politikai tanok története, a társadalmi fejlődés elméletének története, a filozófia története, az állam és a jogtörténelem, a kultúrtörténet és még más tudományágak is. A társadalomról szóló tanítások története azért rendkívül érdekes, mert a társadalmi elméletek megalkotói megkísérelték, hogy behatoljanak

a társadalmi jelenségek és a társadalmak váltakozásának törvényszerű jellegébe, hogy feltárják az emberek, a népek és az államok egymáshoz való viszonyának alapjait.

A társadalmi fejlődés elméleteinek története egy bizonyos fokig egybeesik a politikai tanok történetével. De csak egy bizonyos fokig. Mind az egyik, mind a másik tudomány tárgya az embereknek a társadalomról alkotott nézeteinek története. Azonban míg a politikai eszmék történetében a társadalom politikai berendezeséről szóló nézeteket taglalják, addig a társadalom fejlődéstudományának történetében a népek fejlődési törvényeire vonatkozó tanítások történetéről van szó.

A mondottak azonban nem jelentik azt, hogy a társadalomról szóló tanítás elmélete nincs kapcsolatban a társadalom életének konkrét történelmi feltételeivel, fejlődésének különböző szakaszaiban. A társadalmi életről alkotott elméleti elképzelésekben többé-kevésbé helyesen, vagy esetleg elferdítve tükröződik az embereknek a társadalomban gyakorlatilag kialakult egymás közötti viszonya. A kort a társadalom anyagi életének viszonyai alapján kell megítélnünk. Azonban mivel a múlt elméleti elgondolásaiban végeredményben valami módon visszatükröződnek azok a viszonyok, amelyek az emberek között fennállottak, a társadalmi fejlődés elméletének a tanulmányozása nem csekély jelentőségű abból a szempontból sem, hogy a szóbanforgó kor társadalmi életében mutatkozó sajátosságokat megértsük. Az arisztotelészi rabszolgaelmélet, vagy mondjuk, a XVIII. század haladószellemű francia tudósainak a szabadságról, egyenlőségről és testvériségről szóló elmélete sem bukkanhatott volna fel — előbbi

az antik rabszolgaság, utóbbi — a XVIII. századbeli Franciaország polgári viszonyai nélkül. Mind a régi Görögország rabszolgarendszerének korát, mind a francia forradalmat csak úgy érthetjük meg, ha tanulmányozzuk az embereknek azokban az időkben kialakult anyagi életkörülményeit. A régi Görögország társadalmi életét azonban mélyebben is fel lehet tárni új oldalokról, ha a történész a kor leírásánál számításba veszi például azokat a nézeteket, amelyek Platon „Az állam” és „A törvények” című munkáiban, vagy Arisztotelész a „Politiká”-jában, vagy „Az athéni politiká”-ban jutnak kifejezésre. Ugyanígy jobban megérti az 1789. évi forradalmat Franciaországban az, aki figyelembe veszi Rousseau „Vallomásai”-t, Jean Mélier „Végrendelet”-ét, Holbach „A természet rendszeré”-t és a francia felvilágosítók „Enciklopédiáját”.

Ahogy minden tudomány történetéből következik a tudomány keletkezése, úgy a társadalomtudomány történetéből is kitűnik, miként készítették elő a jelenkori társadalmunkról alkotott ismereteinket régebbi gondolkodók.

A régi társadalomfejlődési elméletek néhány sajátossága

A társadalomról szóló tanítások története nagyon hosszú időt ölel fel — az ókortól egészen napjainkig — és bőséges anyagot szolgáltat az emberiség szellemi fejlődésének megértéséhez. Azonban összehasonlítva a társadalomtudomány néhány más ágával, a társadalomismeret történetében kevesebb tudományos felfedezést találunk. A társadalom fejlődésének régi elméletei közül

egyetlen egy sem adta a történelmi folyamat törvényszerűségeinek szigorúan vett tudományos magyarázatát. A társadalomról és az államról szóló minden marxizmus előtti tanítás a társadalom életének csak idealista magyarázatát adta. Ezek az elméletek a társadalom fejlődését végeredményben az eszmék, nézetek, az erkölcsök fejlődésétől vagy istentől tették függővé. Ezek a magyarázatok néha egészen eredetiek és merészek voltak, kiindulási pontjuk és a társadalmi fejlődés megvilágításának alapelve azonban mindig hibás volt. Ez nemcsak azokra a szociológusokra és a filozófusokra vonatkozik, akik a filozófiai idealizmus hívei voltak, hanem azokra a gondolkodókra is, akik a természet magyarázatában materialista álláspontra helyezkedtek.

A marxizmus a társadalomról szóló minden idealista tanítástól eltérően a társadalom fejlődésének magyarázatánál a társadalom életének anyagi feltételeit vette alapul.

Olyan elméletek, amelyek idealista alapon magyarázzák a társadalmi életet, már több, mint kétezer éve vannak. A materialista történelemfelfogás csak a múlt század negyvenes éveiben bukkant fel. Ha pedig a társadalomtudomány történetét objektíven szemléljük, ha csak a történelemtudomány teljes biztonsággal megállapított tényeiből indulunk ki, akkor be kell látnunk, hogy a marxista-leninista társadalomtudomány az elmúlt évszázad alatt mérhetetlenül több felfedezést és még hozzá teljesen tudományos felfedezéseket hozott, mint a társadalomtudomány ezt megelőző egész története.

A társadalom történetének materialista magyará-

zata a társadalmi fejlődés törvényszerűségeinek következetesen tudományos magyarázata. A történelmi materializmus tudományosan tisztázta a társadalomra és az államra vonatkozó tanítások okait és körülményeit is, rámutatott azok jelentőségére a múltban és a társadalom mai életében.

A társadalomismeret egész történetében — Platon-tól Hegelig és utóbbtól a külföldi kutatóknak a társadalomtudomány kérdéseiről szóló legújabb műveiig — követhetjük azt a vonalat, amely mindezekre az irányzatokra jellemző. A társadalomtudomány számos rendszerének minden képviselője, aki csak megkísérelt behatolni az emberi társadalom fejlődésének jellegébe, az emberek életének és a társadalmak fejlődésének magyarázatánál mindig valami, a társadalom felett álló természetfeletti erőhöz folyamodott, vagy kiválasztotta az emberek lelki életének egyik oldalát, vagy a társadalom anyagi életének valamelyik lényegtelen oldalához fordult s azt tette meg abszolútumnak. Platon az emberek tevékenységének értelmét a jó eszméjének megvalósításában látta; Arisztotelész az emberiségnek minden előre tett lépésében valamilyen cél megvalósítását akarta felfedezni; Campanella összehasonlította az embert isteni mintaképével s a társadalom fejlődésének értelmét abban a törekvésben látta, hogy megvalósítsa a társadalom felépítésének ideális tervét; Montesquieu az állam törvényeinek mindent felülmúló erejét hirdette, Fourier egész életén át a jótékony gazdagok, vagy uralkodók megjelenését várta, akik majd egész tőkéjüket, vagy hatalmukat a társadalom átalakítására fogják fordítani; a francia felvilágosítók és materialisták a társadalom életének alapjául a műveltséget,

az erkölcsöt és a közvéleményt tartották; Hegel filozófiája szerint pedig az egész történelem felett ott lebeg a világszellem, amely arra hív fel, hogy az ember megismerje a való élet fejlődését; sőt még Feuerbach, a materialista filozófus is lehetségesnek tartotta, hogy a reális történelem korszakait a vallás történetének megfelelő korszakai szerint különböztessük meg. Így tehát a társadalomról szóló elméletek megalkotói a társadalmi viszonyok megmagyarázására kiindulópontul az emberek lelki tevékenységének valamelyik oldalát választották. Az adott esetben teljesen lényegtelen, hogy a társadalom kutatói a szellemi életnek melyik oldalát veszik alapul — az erkölcsöket és a szokásokat vagy a tudomány állását, vagy egy kívülről, a társadalomnak tulajdonított célt, amely felé állítólag az emberiség törekszik, vagy a világszellemet, amely az egymást váltogató nemzedékek ezreit irányítja, a közvéleményt, vagy a törvényhozó hatalomnak mindent maga alá rendelő erejét. Természetesen különös volna, ha nem látnók, milyen sokfélék és mennyire elütnek egymástól ezek az elméletek, melyek a társadalmi élet és a történelmi folyamat megvilágítására készültek. Kétségtelenül vannak különbségek ezek között az elméletek között, néha nagyon lényegbevágóak is. És mindez — az emberi társadalom szerkezetének és változásának idealista magyarázata. Természetesen, az emberi társadalom fejlődésének ilyen magyarázata a néptömegek történelmi szerepét teljesen kikapcsolja. A társadalom fejlődéséről szóló régi tanításoknak ezt a hibáját Lenin tárta fel. A társadalom fejlődésével foglalkozó idealista elméletek „éppen a lakosság *tömegeinek* tevékenységét hagyták figyelmen kívül, míg a

történelmi materializmus elsőízben tette lehetővé a tömegek társadalmi életviszonyainak és e viszonyok változásainak természettudományos pontosságú tanulmányozását.”* A társadalom fejlődésével foglalkozó olyan elméleteket, amelyeknek a látóköréből kiesik a néptömegek tevékenysége, nem nevezhetjük társadalomtudománynak. Ezek az elméletek nem vesznek tudomást magának a történelmi folyamatnak megalkotóiról — a dolgozó tömegekről. Sztálin elvtárs rámutatott arra, hogy a történelmi materializmus a régi, idealista elgondolások helyébe a világtörténelem reális alapját — a néptömegek termelő tevékenységét állította. Sztálin elvtárs a következőket írta :

„Ez azt jelenti, hogy a társadalom fejlődésének története mindenekelőtt a termelés fejlődésének története, a századok során egymást felváltó termelési módok története, a termelőerők és az emberek termelési viszonyai fejlődésének története.

Tehát : a társadalmi fejlődés története egyúttal maguknak az anyagi javak termelőinek története is, a termelési folyamat főerejét kitevő dolgozó tömegek története, akik a társadalom létfenntartásához szükséges anyagi javak termelését megvalósítják.

Tehát : a történettudomány, ha valóban tudomány akar lenni, nem vezetheti vissza többé a társadalmi fejlődés történetét a királyok és hadvezérek, országok «meghódítóinak» és «leigázóinak» tetteire, hanem elsősorban az anyagi javak termelőinek történetével a dolgozó tömegek történetével, a népek történetével kell foglalkoznia.

* *Lenin*: Marx, Engels, marxizmus. Szikra 1949. 17. old.

Tehát: a társadalom történetét szabályozó törvények tanulmányozásának kulcsát nem az emberek fejében, nem a társadalom nézeteiben és eszméiben kell keresni, hanem abban a termelési módban, melyet a társadalom az egyes adott történelmi korszakokban gyakorol — a társadalom gazdasági életében.”*

A társadalom életének tudományellenes, idealista magyarázata nemcsak a társadalmi életre vonatkozó elméleteknek azokra a megalkotóira jellemző, akik meghatározó momentumként az emberiség lelki fejlődésének egy tetszésszerű oldalát választották ki. Ugyanilyen alapon a tudománynélküli, idealista táborba kell sorolni azokat is, akik a társadalom fejlődésének és berendezésének magyarázatakor a társadalom fejlődésének döntő momentumaként nem a célt, a jót, a világszellemet vagy a közvéleményt veszik alapul, hanem például a földrajzi környezetet, a népességet, stb.

Nézzünk meg két példát.

Több mint különös lenne, ha tagadnók a földrajzi körülmények szerepét a társadalom életében és fejlődésében. Az emberek gazdasági tevékenységének fontos előfeltétele a földrajzi környezet, amely nagy hatással van az emberek életfeltételeinek kialakulására és a társadalom fejlődési ütemére is. Első pillanatban úgy tűnhetik, hogy például az az ember, aki a társadalom életét és a társadalmi rendek váltakozását, az anyagi és szellemi kultúra fejlődésének fokát a társadalomban az emberek életének a földrajzi viszonyaiból akarja megmagyarázni, meggyőző képet tud alkotni az emberi

* *Sztálin*: A dialektikus és történelmi materializmusról. *Sztálin*: A leninizmus kérdései. Szikra 1949. 652—653. old.

társadalmak kialakulásáról és fejlődéséről. Hiszen a társadalom felépítésének magyarázatára itt nem valami erőszakosan kiagyalt, minden reális súlyt és jelentőséget nélkülöző gondolatot ragadtak meg, hanem az emberek anyagi életkörülményeiből kiragadott teljesen reális és anyagi momentumot — a természetet, amelyen kívül a társadalom nem is létezhet. A földrajzi irányzat a szociológiában ennek ellenére a társadalmi fejlődés megmagyarázásának idealista, tudományellenes módja, miért is azt a materialista, marxista-leninista társadalomtudomány elveti.

A XVI. század óta a szociológia földrajzi irányzata nagyon elterjedt. Jean Bodin francia tudós (1530—1596), Montesquieu (1689—1755), Buckle „A civilizáció története Angliában” című mű szerzője (1821—1862), Reclus (1830—1905), L. I. Mecsnyikov orosz tudós (1838—1888), a német Ratzel (1844—1904) és még sokan mások felleptek a társadalomtudomány geográfiai irányzatának megalapozására és védelmére.

Jean Bodin még a XVI. században kísérletet tett arra, hogy a társadalom alapvető sajátságait a természeti környezetből vezesse le. Véleménye szerint az éghajlat és földrajzi hely határozza meg az emberek közt lévő különbségeket.

Montesquieu francia történész és államférfi „A törvények szelleméről” című műve nagyon elterjedt s az újabb időkben ez alapozta meg a társadalom életének földrajzi magyarázatát.

Montesquieu még nem épített fel általános tanítást a földrajzi környezetről, hanem annak csak egy elemét emelte ki — az éghajlatot, amely hatással van az ember szervezetére és mintegy meghatározza a lélek fel-

építését s ezen keresztül a nemzet életének jellegét és társadalmi berendezkedését is. A rendkívüli hőség alá-
 ássa az emberek erejét és frissességét, a hideg éghajlat
 viszont az emberek agyának és testének bizonyos ellen-
 állóképességet ad, ami az embereket képessé teszi a
 hosszadalmasabb, nehéz és bátor cselekedetekre —
 írta Montesquieu. Következtetéseiben olyan messzire
 ment, hogy még a népek politikai rendszerét és a sza-
 badság fejlettségének fokát is az éghajlatból vezette le.
 Olvasóinak például azt erősítgette, hogy a forró égöv
 népeinek kishitúsége „azokat majdnem mindig mások
 rabságába hajtotta ugyanakkor, midőn a hideg ég-
 hajlat alatt lakó népek bátorsága biztosította azok
 szabadságát.” Montesquieu tehát az északi népeket
 előnyben részesítette a déliek rovására. Már ez az egyet-
 len tény is arra kényszeríti az embert, hogy kritikus
 álláspontot foglaljon el ezzel a tanítással szemben,
 amely a népek egyenlőtlenségét hirdeti. Azonban lehet,
 hogy az egyik legjelentősebb érv a társadalom fejlő-
 désének földrajzi alapon történő magyarázata ellen az a ki-
 rívó ellentmondás a következtetésekből és a tények ma-
 gyarázatában, amelyet a szociológia földrajzi irányzatá-
 nak követői sorában megfigyelhetünk. Ezt talán a követ-
 kező példa világítja meg legjobban. Majdnem száz
 évvel a francia Montesquieu fellépése után, Angliában
 nagy hírnévre tett szert Buckle történész. „A civili-
 záció története Angliában” című könyvében, amely
 nagyon elterjedt Európa országaiban, Buckle azt akarja
 bebizonyítani, hogy az éghajlatnak, az élelemnek, a
 talajnak és a természet általános körülményeinek rend-
 kívül nagy hatása van az emberi fajra. Buckle többek
 között a talajból vezette le a munka eredményét, az

éghajlatból pedig magának a munkának az energiáját és állandóságát. Buckle azt igyekezett bebizonyítani, hogy az északi országokban az időjárás zordsága lehetetlenné teszi az embereknek azt, hogy a házon kívül szokásos tevékenységüket folytassák. Buckle véleménye szerint ez oda vezet, hogy a dolgozó osztályok abbahagyják megszokott tevékenységüket, tevékenységük láncolata megszakad és elvesztik a munkának azt a gyorsaságát, amelyre hosszas és szakadatlan gyakorlással tesznek szert. Buckle Svédországot és Norvégiát hozza fel példaképpen az északi országok közül, a déliek közül Spanyolországot és Portugáliát említi meg, gyökeres eltéréseket talál ezeknek az országoknak a törvényeiben, szokásaiban, majd pedig kiemeli azokat a közös vonásokat, amelyek a felsorolt országok mindegyikében megtalálhatók. Amennyiben az említett déli államokban a munkát megakasztja a hőség és a szárazság (a talaj állapota), a két említett északi államban ugyanezt a hatást váltja ki a tél zordsága és a nappalok rövidsége, tehát a felsorolt négy nemzet „egyaránt ingatag és gyenge jellemű”. Így tehát azt látjuk, hogy Montesquieu az északi népeket bátraknak és szívósaknak tartotta, Buckle pedig, aki a társadalom fejlődésének magyarázatánál ugyancsak a geográfiai alapból indult ki, gyengéknek és kishitűeknek.

L. I. Mecsnyikov, nagy orosz tudós a társadalom történetét három, egymástól élesen eltérő időszakra osztotta fel és ezeket az időszakokat kapcsolatba hozta a civilizáció földrajzi elterjedtségének elvével. Mecsnyikov a régi korokat „folyami időszaknak” nevezte el azért, mert akkor az emberek a nagy folyók partján telepedtek le. A tengerjáró eszközök fejlődésével a

kultúrközpontok áttevődtek a tengerpartokra; innen származik a „földközítengeri korszak” a társadalom fejlődésében. Végül pedig az emberek elérik a kultúra legmagasabb fokát, a harmadik, „az óceáni korszakot.” A népek életét a földrajzi környezet változtatja és határozza meg, különösen pedig a vízi közlekedési utak.

Mi is voltaképpen a társadalmi háttére a társadalom fejlődése földrajzi és más hasonló elméletekkel való magyarázatának? Miért védik ezt az elméletet olyan hevesen mind a mai napig? Miért támogatják különféle reakciós politikusok, a társadalomtudomány történészei, és miért keverték bele a fajelméletbe („geopolitika”), amelyet mint hivatalos tantárgyat is előadtak a fasiszta Németország egyetemlein?

A XVI—XVIII. században a társadalomtudomány földrajzi irányzata kapcsolatos volt az akkori idők nagy földrajzi felfedezéseivel és egy lépést jelentett előre a középkor vallásos nézeteivel szemben. XIX—XX. században azonban a helyzet alaposan megváltozott. A földrajzi elméletnek messzemenő támogatása és elterjedtsége a mai viszonyok közt azzal magyarázható, hogy ez az elmélet rendkívül kényelmes eszköz majdnem minden reakciós politika és ideológia védelmére, amely a nép érdekei ellen irányul. Valóban, mikor meg kell magyarázni India, Ausztrália, vagy bármely más ország népeinek gazdasági és kulturális elmaradottságát, az olvasó állandóan azzal a nézettel találkozik, amely különösen az angol újságírásban jut kifejezésre, hogy t. i. az említett népek elmaradottságának oka országuk kedvezőtlen természeti viszonyaiban keresendő. Az ilyen magyarázat minden felelősséget elhárít azokról az országokról, vagy azok ural-

kodó köreiről, amelyek hosszú éveken át tartó működésükkel hozzájárultak ehhez az elmaradottsághoz. Másrészt pedig egyes országok és népek helyzetének földrajzi szempontból kiinduló magyarázata arra is jó, hogy megbékítse ezeket a népeket irigylésre egyáltalán nem méltó sorsukkal és, hogy passzív magatartást tanusítsanak környezetükkel szemben. Azt azután említeni is felesleges, hogy az imperialistáknak sokkal kényelmesebb olyan népeket kormányozni, amelyek nem ismerik jogfosztottságuk és elmaradottságuk igazi okát, mint olyanokat, amelyek felismerték, hogy elmaradottságuk oka a gyarmati elnyomás. Ez azonban csak a kérdés egyik oldala. A másik oldala az, hogy néhány külföldi állam reakciós körei a földrajzi elméletet imperialista politikájuk szolgálatába állították, hogy annak támogatásával „életteret” hódíthassanak maguknak, vagy pedig, hogy megtarthassák gyarmataikat.

Igy tehát a társadalom fejlődésének földrajzi alapon való magyarázata most már az imperialista politika fegyvere lett.

Ezek után érthető, hogy a marxizmus-leninizmus, a materialista történelemfelfogás elveti a társadalom fejlődésének földrajzi magyarázatát, mint tudománytalant, továbbá azért is, mert azt a néptömegek érdekeinek rovására használják ki.

Sztálin „A dialektikus és a történelmi materializmusról” című művében kimerítően bírálta a társadalom életének földrajzi magyarázatát. Megállapította, hogy a földrajzi környezet természetesen a társadalom fejlődésének egyik állandó és szükséges feltétele és vagy meggyorsítja, vagy pedig meglassítja a társadalom

fejlődésének menetét. A földrajzi környezet befolyása azonban „nem *döntő*, mert a társadalom változása és fejlődése hasonlíthatatlanul gyorsabban megy végbe, mint a földrajzi környezet változása és fejlődése. Háromezer év alatt Európában három különböző társadalmi rendszer adta át a helyét új, más rendszernek: az ősközösség, a rabszolgarendszer és a feudális rendszer, sőt Európa keleti részében, a Szovjetunióban, négy társadalmi rendszer váltotta fel egymást ez alatt az idő alatt. Ugyanakkor Európa földrajzi viszonyai ez alatt az idő alatt vagy semmitsem változtak, vagy olyan jelentéktelen mértékben változtak, hogy a földrajz erről még csak beszélni sem tartja érdemesnek. S ez érthető is. Ahhoz, hogy a földrajzi környezet valamennyire is komoly változásokon menjen át, évmilliókra van szükség, míg az emberek társadalmi rendszerének leggyökeresebb változásaihoz is elegendő néhány száz, vagy egy-két ezer év.

Ebből tehát az következik, hogy a földrajzi környezet nem lehet a társadalmi fejlődés főoka, *döntő* oka, mert az, ami tíz, meg tízezer éven át csaknem teljesen változatlanul marad, nem lehet főoka annak a fejlődésnek, amely néhány száz év alatt gyökeres változásokon megy át”.*

Ily módon a történelemtudomány mai álláspontja szerint, a társadalom fejlődésének földrajzi magyarázata nem bírja ki a kritikát, ellentmond a társadalom fejlődéstörténetének és a történelmi tényeket nem fedi a már eleve hazug földrajzi elmélet. Szociális szempontból a társadalom fejlődésének földrajzi magyará-

* *Szidlín*: A leninizmus kérdései. Szikra 1949. 649. old.

zata ellentmond a mai államok lakossága többsége érdekeinek és kétségtelenül gátolja a népek politikai és szellemi élete progresszív fejlődésének menetét. Meghamisítja a történelmi fejlődés valódi képét, a burzsoá országok reakciós ideológusai és politikusai pedig a népek békés és szabad fejlődésének érdekei ellen használják fel ezt az elméletet. Módszertani szempontból éppen ilyen szembeötlő a földrajzi elmélet csődje. Meghatározó mozzanatként a társadalom életének egy olyan oldalát választja ez az elmélet, amely ugyan nagy szerepet játszik az emberek életében, azonban nem döntő jellegű a társadalom fejlődésének irányításában, a termelőerők fejlettségi fokában, a népgazdaságban, az állam felépítésében és a különféle népek kultúrájában. Ha azonban a társadalom fejlődésének törvényeit olyan forrásokból vezetjük le, amelyek a valóságban nem határozzák meg ezt a fejlődést, ha a földrajzi viszonyok hatását olyan területre is kiterjesztjük, amelyen az majdnem teljesen eltűnik, akkor ez annyit jelent, hogy lemondunk a tudományról. A társadalom fejlődésének földrajzi magyarázata lényegében idealista elmélet, mert nem vesz tudomást az emberek életét meghatározó alapokról — a társadalmi termelés módjáról és a néptömegek tevékenységéről. Ez az elmélet a főhelyre teszi a földrajzi környezetnek az ember lelkiségére kifejtett hatását. Következésképpen a társadalom fejlődését meghatározó momentumnak végeredményben az emberek lelkiségét tartja.

Vizsgáljunk meg egy másik példát.

A társadalomtudományban már régóta ismeretes az az elmélet, amely a társadalom fejlődését a népeség szaporodásával, a népsűrűséggel magyarázza. A

szociológiában egész iskola fejlődött ki, amely a társadalom életének minden változását a népesség számának növekedéséből és a népsűrűségben mutatkozó változásokból igyekszik levezetni.

A népességről, mint a társadalom történelmi fejlődését meghatározó motívumról szóló tanítás eleinte kapcsolatban volt a demográfia és az etnográfia nagy vívmányaival a XVIII—XIX. században. (E. Taylor, A. Bastian, L. Morgan, A. Queteler, G. Rümelin és mások.) Ezeknek a kutatásoknak az anyagát a történészek és a szociológusok egész sora felhasználta annak a tanításnak a megalkotására, mely szerint a társadalom fejlődése a népsűrűségtől és a népszaporulattól függ.

Annak az elméletnek, amely a társadalom fejlődését a népességtől teszi függővé, két ága van. Az egyik ág, amelynek megalkotója Malthus (1766—1834), a népszaporulatot tartja az emberi szegénység és boldogtalanság okának. A másik ág, amely elterjedtebb volt, a lakosság szaporodásától és sűrűségétől tette függővé a társadalom haladását.

Malthus, angol közgazdász azt állította, hogy az egész szerves világra jellemző az abszolút túlnépesedési hajlam, mert a megélhetési eszközök a társadalomban a számtani haladvány, a népesség szaporodása pedig a mértani haladvány arányában emelkedik. Fő munkájában — „Tanulmány a népesedés törvényéről” — Malthus az európai országok túlnépesedéséből vezette le a társadalom nyomorát és bűneit. Egészen szembeötlő ezeknek a reakciós nézeteknek a társadalmi háttere. A malthusianizmus igazolni akarta a dolgozó osztályok kizsákmányolását a kapitalizmusban és el

akarta hárítani a kapitalista társadalomban az uralkodó osztályokról a felelősséget a munkásosztály nyomasztó szegénységéért és nagyfokú halandóságáért. „A szegénység legfőbb és állandó oka — mondta Malthus — csak kismértékben, vagy egyáltalán nem függ a kormányzat formájától, vagypedig a vagyon egyenlőtlen megoszlásától; a gazdagoknak nem áll módjukban munkát, vagy élelmet szerezni a szegényeknek, éppen ezért a szegényeknek a dolgok lényege szerint nincsen joguk ahhoz, hogy a gazdagoktól munkát és élelmet követeljenek.”

Marx és Lenin leleplezte a malthusianizmust, mint tudományellenes és reakciós ideológiát. Malthusra — írta Marx „Az értéktöbblet elmélete” című művében — jellemző a gondolat rendkívüli alacsonyrendűsége, „olyan alacsonyrendűség, amelyet csak a pap engedhet meg magának, aki az emberi nyomorúságban büntetést lát a bűnbeesésért, s aki általában szeret a «földi siralom völgyére» hivatkozni, ami mellett azonban egészen jó keresetre tesz szert”. Tudományos szempontból a malthusianizmus semmiféle kritikát nem bír ki, mert a társadalomban semmiféle abszolút népesedési törvény nincs, a marxizmus azonban azt tanítja, hogy „minden egyes történelmi termelőmódnak megvan a maga külön, történelmileg érvényes népesedési törvénye”.*

A népesedési elmélet másik ágát M. Kovaljevskij orosz történész munkái képviselik. „Európa gazdaságának fejlődése a kapitalista gazdaság keletkezéséig” című művének első kötetében a következőket írta:

* Marx: A tőke I. köt. Szikra 1949. 684. old.

„A nemzetgazdaság formái nem követik egymást tetszésszerinti sorrendben, hanem törvényszerű sorrendben követik egymást. Fejlődésük legfőbb tényezője minden adott pillanatban és minden adott országban a népesség szaporodása, a népesség kisebb, vagy nagyobb sűrűsége.”

A felsorolt példákból látható, hogy annak az elméletnek a képviselői, akik a társadalom fejlődését a népesség szaporodásával akarják megmagyarázni, egy és ugyanabból az elméletből indulnak ki és teljesen ellentétes következtetésekhez jutnak. Az egyik a népesség szaporodásával magyarázza a népek szegénységét, a másik pedig a népesség szaporodásában a társadalom jólétének az emelkedését látja. Már ez az ellentmondás magábanvéve is eléggé bizonyítja ezeknek a tanoknak a tudományos csődjét.

Ami a tényeket illeti, nagyon könnyű bizonyítékokat szerezhetünk a népesedési elmélet teljes csődjére majdnem minden mai nép és állam fejlődésének hosszú tapasztalatából. Sztálin döntő érveket sorakoztatott fel ez ellen az elmélet ellen.

Sztálin „A dialektikus és a történelmi materializmusról” című művében rámutatott arra, „hogy a népesség gyarapodása, a lakosság ilyen vagy olyan sűrűsége szintén beletartozik a «társadalom anyagi életfeltételeinek» fogalmába...” Az ember „a társadalom anyagi életfeltételeinek szükségszerű eleme s a társadalomnak bármily anyagi élete lehetetlen, ha nincs jelen az embereknek legalább is egy bizonyos minimális száma.”*

* Sztálin : A leninizmus kérdései. Szikra 1949. 649. old.

A népességnek fontos szerepe van az emberek anyagi életében, a népesség növekedése és a népsűrűség pedig bizonyos hatást gyakorol a társadalmi élet haladására, vagy hanyatlására, tehát elősegítik, vagy fékezik a társadalom fejlődését. Érthető az is, hogy a népesség számától, vagy növekedésének ütemétől bizonyos fokig függ az állam ereje és fejlődésének perspektívája is.

Ismertek például az amerikai statisztikusok számadatai, amelyek Európa főbb államainak népszaporodási perspektívájával foglalkoznak. A Népszövetség gazdasági osztálya megbízásából az Egyesült Államok Princeton-i egyetemének demográfiai kutatásokkal foglalkozó osztálya elkészített, a gazdasági osztály pedig 1944-ben kiadott egy könyvet, melynek címe „Európa és a Szovjetunió lakossága a jövőben. Statisztikai becslések az 1940—1970-es időszakra.” Ennek a munkának a szerzői két feltételből indultak ki: *a)* feltételezték, hogy a népszaporulat 1970-ig ugyanolyan törvényszerűséggel fog végbemenni, mint az első és a második világháború között; *b)* feltételezték továbbá, hogy a migráció* nem gyakorol hatást az egyes országok lakosságára. A mostani háborúokozta veszteségeket sem vették figyelembe. A Szovjetunióval kapcsolatban azokat az adatokat vették tekintetbe, amelyek Litvánia, Lettország és Észtország csatlakozása előtt álltak fenn. Az amerikai statisztikusok az 1937. évi európai népszámlálás adataira támaszkodva, a következő számadatokhoz jutottak az európai országok népszaporodásával kapcsolatban, 1940-től 1970-ig (ötévenként, milliókban):

* migráció = vándorlás

	1940	1945	1950	1955	1960	1965	1970
Szovjetunió .	174	189	205	216	228	240	251
Anglia	50	50,6	50,6	50,2	49,4	48,2	46,8
Németország	69,5	71,2	72	72,2	71,8	71,1	69,8
Franciaország	41,2	40,8	40,3	39,7	39	38,1	36,9
Olaszország .	44,2	45,7	47	48,1	48,9	49,4	49,5
Lengyelország	35,2	36,7	38,1	39,4	40,4	41	41,4

Több angol és amerikai történész és ujságíró megkísérelte, hogy ezekből az egy évvel ezelőtt közzétett adatokból messzemenő szociológiai következtetéseket vonjon le. Egyesek ezekben az adatokban potenciális veszélyt láttak országunk részére, mások pedig eléggé kétes értékű tervekkel álltak elő Anglia, Franciaország és más országok lakosságának gyarapítására, mások pedig erőszakolt összehasonlításokat tettek a lakosságnak a Szovjetunióban 1970-re feltételezett száma és a többi európai államok lakossága között, stb. Nincs is szükség arra, hogy e néhány külföldi történész és író tarthatatlan következtetéseit megcáfoljuk. Fenti számokból teljes bizonyossággal megállapítható, hogy a népesség szaporodása fontos tényező bármely nép, vagy ország fejlődésében. Megbocsáthatatlan könnyelműség és elméleti gondatlanság lenne, ha ezt a fontos körülményt nem értékelnék eléggé.

Ha azonban a népesség sűrűsége és gyarapodása ilyen fontos helyet foglal el a társadalom életében, vajjon ez azt jelenti-e, hogy a népeség gyarapodása és sűrűsége határozza meg a társadalom életét? A marxizmus-leninizmus erre a kérdésre tagadó választ ad.

Vegyük szemügyre néhány állam népsűrűségét. Igaz ugyan, hogy ezek az adatok nem túlságosan pontosak, célunkra azonban mégis felhasználhatók.

Az adatok a következők:

Az ország neve	A lakosság száma 1938-ban (ezrekben)	A népsűrűség négyzetkilométerenként		
		1900	1920	1938
Szovjetunió ...	170 467 (1939)	5	7	7,9 (1939)
Anglia	46 467	215	251	274
USA	130 300	8.	14	16
Franciaország .	42 950	73	74	76
Olaszország ...	43 578	113	125	140
Jugoszlávia ...	15 400	56	48	64
Kína	458 700	38	39	64
Törökország ..	13 660	—	18	22
1927				
Spanyolország .	23 907	36,9	42,3	46,7
Argentina	12 762	1,4	3,8	4,6

Bárhogyan magyarázzuk is ezeket az adatokat, a felsorolt országok népsűrűsége semmiképpen sem tud világosságot deríteni sem ezeknek az országoknak a társadalmi berendezkedésére, sem pedig a termelő erők fejlettségi fokára. Sztálin elvtárs elvetette azt az elméletet, amely szerint a társadalmi fejlődés meghatározó tényezője a népesség növekedése és sűrűsége volna és egyben rámutatott arra, hogy amennyiben a népesség növekedése meghatározná a társadalom fejlődését, „akkor a népesség nagyobb sűrűségének okvetlenül megfelelően magasabb típusú társadalmi rendszert kellene életre hívnia”.*

Igy például Kína még félféudális ország volt akkor, amikor az USA elérte a kapitalizmus fejlődésének legmagasabb fokát; a népsűrűség Kínában azonban mégis 64 fő négyzetkilométerenként, az USA-ban pedig csak

* Sztálin: A leninizmus kérdései. Szikra 1949. 650. old.

16 ember. A Szovjetunióban a népsűrűség kisebb, mint Törökországban (7,9 fő 22-vel szemben négyzetkilométerenként). A Szovjetunió mégis hatalmas, élenhaladó, szocialista ország, Törökországnak pedig teljesen elmaradott, reakciós, antidemokratikus társadalmi rendszere van. Ki ne tudná ma, hogy Spanyolországban fasiszta uralom van, noha ott a népsűrűség 46,7 ember négyzetkilométerenként? Ha azonban a népsűrűséget, mint a társadalom fejlettségének döntő tényezőjét fogadjuk el, akkor Spanyolorzágnak haladószellemű országnak kellene lennie. A való helyzet azonban az, hogy Spanyolországban dühöng a fasiszta uralom, Franco véres és terrorisztikus diktatúrája.

Ilyen badarságok származnak abból az elméletből, amely szerint a népesség határozza meg a társadalom típusát és fejlettségét.

Ebből világosan kitűnik, hogy a történelmi materializmus miért minősíti tévesnek és tudományellenesnek ezt a társadalom fejlődéséről szóló elméletet. Sztálin elvtárs kimerítően elemezte ezt a kérdést. A következőket írta :

„A népesség növekedése, természetesen, befolyást gyakorol a társadalom fejlődésére, könnyíti vagy lassítja a társadalom fejlődését, de nem lehet a társadalom fejlődésének főtenyezője és a társadalom fejlődésére gyakorolt befolyása nem lehet *döntő* befolyás, mert a népesség fejlődése egymagában nem adja meg a kulcsot annak megmagyarázásához, hogy valamely adott társadalmi rendszert miért éppen ez az új rendszer és nem valami más rendszer váltja fel, hogy az ősközösség rendszerét miért éppen a rabszolga-rendszer, a rabszolga-rendszert miért éppen a feudális, a

feudális rendszert miért éppen a polgári és nem valamilyen más rendszer váltja fel... De ebből az következik, hogy a népesség növekedése a társadalom fejlődésében nem az a főerő és nem is lehet az a főerő, mely a társadalmi rendszer jellegét, a társadalom arculatát *meghatározza.*"*

Ilymódon az az elmélet, amely a társadalom fejlődését a népesség növekedésével és a népsűrűséggel magyarázza meg, kiforgatja és a fejük tetejére állítja a valóságos viszonyokat. Ez az elmélet, ahelyett, hogy a népesség növekedését a társadalom gazdasági fejlődésével magyarázná, a társadalom egész fejlődését alárendeli a népesség növekedésének. Így tehát ez az elmélet kihúzza a népesség növekedése alól a mélyreható anyagi alapot és magát a népesség növekedését is függővé teszi a nép, a törzs, a fajta fiziológiai sajátosságaitól és lelki adottságaitól.

Valamennyi mai szociológiai elmélet közül a legreakciósabb az ú. n. fajelmélet. A fajelmélet a XIX. században és a XX. században terjedt el az imperialista országok rablópolitikájával, expanziójával kapcsolatban, melynek célja idegen népek meghódítása és leigázása volt. A fajelmélet leplezetlen formában hangoztatja az embereknek már természettől való egyenlőtlenségét, a fajokat „teljes értékűekre” és „nem teljes értékűekre” osztja fel és igyekszik természetesnek feltüntetni azokat a rabló terveket, amelyeknek az a célja, hogy az egyik nép a másikat elnyomja és leigázza.

A fajelmélet már felbukkanásakor ellentmondásokba keveredett és nem lehetett két olyan, ehhez az

* *Sztálin* : A leninizmus kérdései. Szikra 1949. 649—650. old.

iskolához tartozó szociológust találni, akik egyetértettek volna egymással, például az ismérvek kérdésében, amelyek egyik fajt a másiktól megkülönböztetik. Ezek közül az áltudósok közül egyesek a bőr színét tartják a legfontosabbnak, mások a csontvázban és a test szőrzetében és a hajzatban fellelhető különbségeket tekintik döntő jellegűnek, mások viszont a koponya méreteit tartják a legalkalmasabbnak arra, hogy egyik fajt a másiktól megkülönböztessék. Természetesen érthető, hogy a fajelmélet egyik képviselője sem tudott sohasem olyan hatásokat kimutatni, amelyet a faji ismérvek idéztek volna elő a népek politikai, gazdasági, vagy szellemi életében. A fajelméletet hirdetők műveiben szikrányi tudomány sincs.*

A társadalomról szóló faji elméletet elsőízben a

* Nézzük meg példának okáért, hogy mit írt Günther, az ismert fasiszta fajkutató „A német nép fajtudománya” című könyvében: „A faj kutatói előtt ismeretes az a tény, hogy a kalapüzletekben a legolcsóbb kalapok nem nagy fejekre valók, viszont a legdrágább kalapok többnyire nincsenek meg kis számokban. Pfitzner gondosan tanulmányozta ezt a körülményt. Ez a tény világosan mutatja a fajon belüli rétegződést. Egy hölgy, akinek hosszúkás feje volt, elmondta nekem, hogy állandóan kénytelen aránylag drágább kalapokat venni, mert az olcsó kalapok között nem talál olyanokat, amelyek megteleznek hosszú fejalkatú embereknek és hogy sokkal gyorsabban talál megfelelő kalapot Hamburgban, mint Közép-Németországban. A kalap alakja itt azt mutatja, hogy az európai népek felsőbb rétegeiben több az északi vér s nyilván ugyanez következik a pofacsontok szélességéből is, ami szintén az európai népek rétegződésére mutat. Nicephoro megállapította, hogy az alacsonyabb rétegeknek szélesebb pofacsontjuk van s az alsó állkapocs szöge is nagyobb, amiből arra következtethetünk, hogy az alacsonyabb rétegekben több keleti és keleti-balti vér van, a magasabb rétegekben pedig több dinári és északi vér. Több északi vérre enged következtetni Nicephoronak az a kutatása is, amelyből kiviláglik, hogy az egyidős munkások és diákok közül a munkásoknak rövidebb volt a koponyája. Gazdag és szegény fiúgyermek vizsgálatát mutatta, hogy a szegény gyermekek között a rövidfejűség (brachycephalia) az uralkodó.”

francia Gobineau fejtette ki (1816—1882), aki az embereket fehér, sárga és fekete fajra osztotta fel, majd Lapouge író (1854—1936), aki a francia társadalom progresszív rétegeinek a győzelmét a szőke és hosszúfejű emberek többségére vezette vissza, a reakció győzelmét pedig a feketehajú és rövidfejű emberek többségével magyarázta. Hasonló elméletet vallott a német Woltmann és még többen mások is.

A hitleristák a fajelméletet a német és olasz fasiszmus szolgálatába állították. A német fajelmélet hirdetői voltak azok, akik megkísérelték Hitler rabló terveinek megindokolását és igazolását s úgy állították be a dolgot, mintha ezeknek a terveknek az oka Németország túlnépesedése volna. Tőlük származik az a szégyenletes, embergyűlölő ideológia, amely azt állítja, hogy az „árja faj” „magasabbrendű” mint a többiek.

A fasiszta fajelmélet hirdetőinek sarlatánkodásai annyira ostobák és olyan nyíltan imperialista- és rabló-jellegűek, hogy elegendő közülök csak néhányat felsorolni és nyilvánvalóvá lesz tudományellenes, lázálomszerű jellegük.

Idézzünk néhány példát a hitleristák fajelmélettel foglalkozó beszédei közül.

A fasiszta bandák vezére, Németország ura, Hitler, például a következő kijelentéseket merte megtenni: „Európában csak egy nagyhatalom lehet és ennek a nagyhatalomnak Németországnak kell lennie, mert az a legárjább ország. Minden más náció keverék, korcs és ezért nem tarthat igényt arra, hogy a kontinentális Európa többi népei felett uralkodjék.” Ugyanilyen stílusban nyilatkozott a fajvédelemről a fasiszta Németország volt földművelésügyi minisztere, Darré: „Ki

fogjuk válogatni a legjobb vért. Éppen úgy, ahogyan újra kitenyésztettük a mi régi hannoveri lófajtánkat, kiválasztva a fajtisztá csődöröket és kancákat, újra fogjuk teremteni az északnémet típust is úgy, hogy kötelező keresztezéseket fogunk végrehajtani több nemzedéken keresztül.” „Szükséges, hogy a megművelt földek a német uralkodó osztály kezébe kerüljenek. Az egész keleti térségben csak a németeknek van joguk arra, hogy a nagybirtokok urai legyenek. Az olyan országnak, amelyet idegen faj népesít be, rabszolgaországnak kell lennie, mezőgazdasági béresek, vagy ipari munkások országának.” Megemlíjtük még a Hitler-banda egyik főkolomposa, Günther kijelentéseit. Ez a hűbérúr és rabszolgatartó egyáltalán nem restellte kijelenteni: „Az északi ember nem lehet a szabadság híve, mert az egyidejűleg mindenkinek az egyenlővé tételét jelentené.”

Ilyen a fasizmus vadállati ideológiája. Így vajúdtak a sötét fajvédők, mikor megszülték állati „elméletüket”. Ez lehetővé tette volna a hitleristáknak, hogy tetszésük szerint döntsenek arról, hogy célszerű-e egész népek léte vagy sem. Ez az emberellenes elmélet óriási kárt okozott, kimondhatatlan szenvedést és nyomorúságot zúdított Európa népeire. A társadalomról alkotott összes nézetek között a legreakciósabb a fajelmélet. Minden civilizált ember érdeke, hogy teljesen kiirtsuk ezt az ideológiát, hogy likvidáljuk minden megnyilvánulását és maradványát.

A felsorolt társadalomfejlődési elméletek — a földrajzi elmélet, a népességi elmélet, nem is szólva az imperializmus szülte áltudományos elméletekről — azt bizonyítják, hogy a régebbi szociológiának a társadalom fejlődéséről alkotott korábbi elméleteinek nem

sikerült az emberi társadalom fejlődésének forrásait és törvényeit feltárnia. Azokat a kérdéseket, amelyek a burzsoá-idealista szociológiai elméletek számára megoldhatatlannak bizonyultak, tudományosan megvilágította és megoldotta a marxista-leninista társadalomtudomány — a történelmi materializmus.

A társadalomtudomány történetéről szóló idealista művek alapvető hibái

A társadalom fejlődésének régebbi elméletei iránt kialakult érdeklődés következtében már a XVIII. század végén, főképpen pedig a XIX. század első felében számtalan kísérletet tettek arra, hogy a szociális tanítások történetének fő tényeit, különösen pedig a társadalom fejlődési elméleteinek történetét rendszeresen feldolgozzák. Hegel, Ranke, Tarde, Rickert, Csicserin, Reissner és még sokan mások arra törekedtek, hogy lerakják a társadalom fejlődéstörténetének alapjait. Ezek a kísérletek azonban nagyrészt eredménytelenek maradtak. A társadalomtudomány történetére vonatkozó munkákban bizonyos fokig rendezték a szociológiai nézetek történetéről szóló ismereteinket; egyes munkákban pedig, mint például a nagy orosz tudós, Csicserin „A politikai tanítások története” című munkájában új oldalukról világítják meg ezeket az elméleteket. A szociológiai tanítások történetéről megjelent kutatások a mai olvasónak hozzáférhetőbbé tették a társadalmi elméletek megalkotóinak eszméit.

Azonban az elvek helytelen volta, amelyekből az említettek és még sok más kutató is kiindult, a társadalomtudomány történetének összeállításánál azt ered-

ményezte, hogy ennek a történetnek az összeállítására irányuló kísérletek kudarcot vallottak. A helyzet az, hogy mikor az említett tudománytörténészek és híveik a társadalom fejlődési elméleteinek tartalmát boncolgatták s főleg mikor a régebbi társadalmi elméletekkel foglalkoztak, ők maguk is helytelen alapokon állottak a társadalom, valamint a társadalomról szóló tudományok történetének felfogásában és éppen ezért teljes tehetetlenséget árultak el a XVI—XIX. századbeli szociológia kiváló képviselői munkáinak analízisében.

Ha a szociológia történetével foglalkozó majdnem minden burzsoá irányzatnak az idealizmus az első gyökeres hibája, második főhiányosságának a dogmatizmust kell tekintenünk.

B. Csicserin, a politikai tanok orosz történésze, talán a társadalomtudomány művelőinek minden téves felfogását juttatja kifejezésre, mikor „A politikai tanok története” című háromkötetes művének előszavában a következőket írja: „... a jövő nem nyújt semmi lényegeset, ami már ne lett volna a múltban. Nyujthat ugyan nagy tartalombőséget, azonban nem változtatja meg magát az alapot, mert az alap, amely a dolgok természetéből folyik, mindig egy és ugyanaz. Éppen ezért az eszmék történetében mindig ugyanazon nézetek megismétlődését látjuk, amelyek a szükségszerűség erejénél fogva visszatérnek”.

Csicserin a maga idejében nemcsak Oroszországban, hanem Európaszerte kimagaslott a politikai tanok történészei közül. Felfogása a múlt és jövő tudományának összefüggéséről, meggyőződése, hogy tudásunk korlátozott és hogy minden alapvető nézet állandó — ami dogmatizmus — számos történész jellemző tulaj-

donsága volt. A történelem ennek az ellenkezőjét bizonyítja — azt bizonyítja, hogy az embereknek a társadalomról alkotott nézetei és elméletei egyre jobban elmélyültek, megújultak és tökéletesedtek. Szemmel látható, hogy milyen nagy kárt okoz a társadalomról szóló helyes tanok elterjedésének az a tudománytörténész, akin úrrá lett a téves világszemlélet. A tudománytörténész idealizmusa átviszi az olvasóra a kultúrtörténelem valódi tartalmának kifordított elképzelését; dogmatizmusa pedig más oldalról ugyanezt a szerepet tölti be. Az emberek tanulmányozták volna a társadalomtudomány történetét pusztán kíváncsiságból is. De az is lehet, hogy teljesen abbahagyták volna az ilyen terméketlen munkával való foglalkozást, ha igazuk lett volna azoknak a szociológusoknak, akik Csicserin felfogásához ragaszkodtak.

A szociológia burzsoá történetében a társadalmi „eszmetörténet” tanulmányozásának hagyományai általában két irányban haladtak: a társadalomtudomány egyes történészei azt tartották kötelességüknek, hogy egyszerűen regisztrálják a társadalomról szóló régi elméleteket. Az ilyenfajta szociológus-történészek minden belső kapcsolat nélküli anyagot halmoztak össze a társadalomról szóló tanítások történetéről, de nem tettek kísérletet arra, hogy értékeljék a múlt tudományának tapasztalatait, annak elégtelenségét vagy értékes meglátásait. Más tudománytörténészek pedig csak arra törekedtek, hogy a szociológia történetében csupán azokat a nézeteket emeljék ki, amelyek közel álltak saját meggyőződésükhöz. A társadalom fejlődésének elméletéből a többi anyagot vagy nem vették figyelembe, vagy pedig már eleve visszautasították. Nem csoda,

hogy ennek következtében a szociológia egész története nagyon szubjektív és suta lett. A tudomány története segédeszközül szolgált arra, hogy megteremtse a szociológiának mai, különféle idealista formáit.

Nézzük meg például a társadalomtudomány történetével foglalkozó nagyszámú munkát, amely a XIX. században, a neokantiánusok iskolái révén annyira elterjedt. Windelband, Rickert, Natorp, Lange és mások terjedelmes könyveket írtak a filozófia és a társadalomtudomány történetéről. Az az olvasó azonban, aki szigorúan objektív nézeteket szeretett volna alkotni a múlt társadalmi nézeteiről, nem támaszkodhatott ezekre a könyvekre. Ennek az az oka, hogy a társadalomtudomány fentemlített történészei, akik Kant filozófiájának meggyőződéses hívei voltak, történelemszemléletükben előnyben részesítették azokat a filozófusokat és szociológusokat, akiknek az eszméi valamilyen módon olyan elemeket tartalmaztak, amelyek előtérbe hozták Kant kritikai filozófiáját. Sőt mi több, az olyan történészek, mint Windelband és Rickert, megtalálták a kanti reakciós rendszernek majdnem minden lényeges momentumát azoknál a gondolkodóknál, filozófusoknál is, akiknek a műveiben pedig a legjobb akarat mellett sem lehet fellelni az agnoszticizmust, vagy a társadalmi élet fejlődése törvényszerű voltának tagadását. Érthető, hogy az ilyen kutatók műveiben a társadalomtudomány egész története igen különös arculatot öltött. A neokantiánusok szerint a múlt filozófusai, szociológusai és politikusai csak azzal foglalkoztak, hogy bizonyítékot kerestek a társadalmi élet valamilyen jelenségének törvényszerűsége ellen és igyekeztek kimutatni annak elszigetelt voltát és egyéni sajátosságát. Természetes, hogy

az ilyenfajta munkáktól nem várhatunk mást, mint a mult elméletek történetének durva elferdítését. A multnak a társadalom fejlődéséről szóló idealista magyarázatait olyan emberek kezdték boncolgatni, akik maguk is idealista, hegeli-kanti alapon álltak. Érthető, hogy az ilyen kísérletekből semmi hasznos sem származhatott. A marxi történelemtudomány ezért vetette el a neokantiánus, a hegeli és az idealista történészek egyéb tanításait, amelyek arra irányultak, hogy a társadalomtudomány történetét meghamisítsák és azt a saját meggyőződésük szolgálatába állítsák.

Számításba kell venni azt is, hogy a reakciós kantiánusok és hegeliánusok másfél évszázadon át sok katedrát foglaltak el az európai egyetemeken és számos tudományos intézetben dolgoztak Oroszországban, Németországban, Angliában, Franciaországban, ahol a társadalomtudománnyal és annak történetével foglalkoztak. Hamis, idealista nézeteiket ráerőltették a fiatal emberek egész nemzedékeire számos európai országban.

A burzsoá-idealista reakciós történetírás nem tudta megoldani azt a feladatot, hogy a társadalomtudomány terén megteremtse a társadalmi fejlődés történetének tudományos szemléletét. Példaképpen nézzük meg Ludwig Gumplowicz bécsi egyetemi tanár szociológia-történetét. Művét több európai nyelvre lefordították és azt még ma is szívesen használják a külföldi olvasók.

Közismert, hogy a szociológiai tanítások történetének a világnézete lényeges hatást gyakorol az általános képre és a társadalom fejlődése elméletének történetével foglalkozó tevékenység minden oldalára. Gumplowicz „A szociológia történetének vázlata” című munkájának első fejezeteiben, amelyekben az általa-

nos filozófiai és szociológiai kérdéseket taglalja, kifejti nézeteit. Egészen természetesen tartja, hogy kutatásainak területét „a pozitív tudás határai” közé szorítsa és egyetért az ismert francia szociológus Auguste Comte (1798—1857) tételével, amely szerint minden tudomány a fejlődés három fokozatán megy keresztül: a teológiai, a metafizikai és pozitív fokozaton. Gumplowicz megállapítása csak Comte-nak a tudomány fejlődésében megállapított háromfokozatos, mindent felölelő jellegré vonatkozik. Ez volt Gumplowicznak az az első eszméje, ami megakadályozta őt abban, hogy tudományosan és tárgyilagosan tudjon foglalkozni a társadalomfejlődés elméleteinek történetével.

„A szociológia történetének vázlata” szerzője a második hibát akkor követte el, mikor már előre állást foglalt a tudomány történetének materialista tendenciája ellen és mindenáron a materializmus és az idealizmus „fölé akart emelkedni”. Gumplowicz szerint az idealizmus mindenütt csak a szellemi és az érzékeken felül álló erők működését látta, „a materializmus viszont arra törekszik, hogy az erkölcsi és a társadalmi világ minden jelenségét egy közös nevezőre hozza — az anyagi erők hatására — és mivel harca terméketlen minden szellemi erő ellen, ezért hálátlan is, mert nem ismeri el sem az eszmék hatását, sem pedig «elképzelt» erők és potenciák befolyását. Ebből a szempontból a mai szociológia a legpozitívabb”. Ebben az esetben nincsen szükség arra, hogy lényegében megdöntsük a materializmusnak elcsépeelt felfogását, amely most annyira elterjedt a burzsoá-idealista filozófiai és szociológiai egyetemi előadásokon. Csak arra kell felhívunk a figyelmet, hogy a tudományos, azaz dialektikus

materializmus teljes egészében feltárta az eszmék fejlődésének törvényeit és azoknak az emberek materiális életétől való függőségét és visszahatásukat az anyagi létre. Ami Gumpłowiczot illeti, azok a téves nézetek, amelyeket ő a filozófiai materializmusra vonatkozólag elfogadott, létrehozták azt a második dogmát, amely lehetetlenné tette számára — mint azt lentebb látni fogjuk — hogy helyesen értékelje a mult társadalmi elméleteit.

Gumpłowicz nézeteinek hibája az volt, hogy irtózott minden újdonságtól és a társadalmi élet minden forradalmi átalakításától.

Gumpłowicz kijelenti, hogy a pozitív szociológia nem törekszik arra, hogy megmentse az emberiséget és nem ír elő semilyen orvosságot sem, amelynek az lenne a hivatása, hogy boldogságot biztosítson az emberiségnek. Éppen ezért el kell ítélni Holbach, Lamettrie, Diderot és a XVIII. század más francia gondolkodóinak szociális filozófiáját, akik azt hitték, hogy „képesek a társadalom átalakítására”. „A francia forradalom — folytatja a szerző — csak alkalmazni akarta azokat az orvosszereket, amelyeket a materializmus javasolt neki: a gyógykezelés azonban sikertelen maradt és kompromittálta az orvost. A társadalomról alkotott józan felfogását és a társadalomtudomány józan szemléletét csak a forradalomra következő kiábrándulás hozhatja meg...” Így értékeli Gumpłowicz a kiváló francia materialisták társadalomtudományi és bölcséleti nézeteit. Azokat az embereket, akik sikeresen megtisztították a francia földet a feudális szennytől, akik felszabadították az emberi észet a skolaszticizmus béklyói alól, akik haladó szellemű nézeteket terem-

tettek a társadalom fejlődésével kapcsolatban, ez a pozitivistá dogmatikus úgy jellemzi szociológia-történetében, mint olyan tényezőket, amelyek csak gátolták Comte pozitivistá szociológiai rendszerének kialakulását. A materializmussal szemben táplált előítélet, a politikai nézetek pozitivistá dogmatizmusa és konzervativizmusa megakadályozták Gumplowiczot abban, hogy a szociológia történetében híven taglalja és igazságosan értékelje a progresszív szociológiai gondolat egyik legkiválóbb megnyilvánulását.

Gumplowicz nyíltan rokonszenvez a Comte-féle pozitivistá szociológiával. Élvezettel írja le Comte-nak azt a törekvését, amellyel a szociológiából a társadalomról szóló „pontos tudományt” akar teremteni és igyekszik aláhúzni Comte-nak azt a nézetét, amelyet a tudomány későbbi fejlődésének folyamán megdöntött, hogy a társadalom jelenségeit örök és megváltozhatatlan törvények szabályozzák. Gumplowicz elragadtatással írt Comte-nak arról az állításáról, mely szerint, ha helyesen értelmezzük azokat a törvényeket, amelyek a különféle jelenségeket szabályozzák, „ez segítségünkre lehet abban, hogy türelmesen el tudjuk viselni még az előre nem látott elkerülhetetlen nyomorúságot is”. Nem csekély dicséretet váltott ki belőle Comte-nak az a véleménye, melynek értelmében a szociológia be tudja bizonyítani, hogy „a politikai kényelmetlenségek”, amelyek a társadalomban észlelhetők, megmagyarázhatók és a szociológiának be kell bizonyítani, hogy ezek a kényelmetlenségek kiküszöbölhetetlenek. Ez „enyhíti az általuk előidézett szenvedéseket és rámutat a természeti törvényekre, amelyeket nem lehet legyőzni”.

Figyelmesen el kell azonban olvasni Comte „A pozitív filozófia tanfolyama” című főművét, s akkor meggyőződhetünk arról, hogy az örökké változatlan törvényeken kívül, amelyek mintegy igazgatják a társadalmat és azon a felszólításon kívül, hogy a nyomorúságot türelmesen viseljük el, a filozófus tárgyal néhány olyan eszmét is, amelyeket az utópista szocialistáktól vett át, mint például „a progresszív evolúció”, „az állandó fejlődés törvénye, amely az emberiséget irányítja”. Ezzel a törvénnyel később foglalkozik, mint olyan eszközzel, amely „az alsóbb osztályok életének megjavítására szolgálhat”. Az ilyen világszemléleti elvek nem feleltek meg Gumpłowicz nézeteinek. Míg Comte csak arra hívott fel, hogy béküljünk meg a sorssal és vészeljük át türelmesen a nyomorúságot, ez Gumpłowicz szerint teljesen megfelelt a szociológia, mint „pontos tudomány” feladatainak. Mikor azonban Comte tárgyalni kezdte egyes utópista szocialistáknak a politikai haladásra vonatkozó eszméit, mint olyan utat, amely a nép életét elviselhetővé teszi, akkor Comte Gumpłowicz szerint „eltávolodott a szociológiától” és „sikamlós útra tért”. Gumpłowicz szerint a szociológiának, mint pozitív tudománynak „semmi köze sem lehet az ilyen természetű gondolatokhoz”. Ami pedig Comte-nak a francia forradalommal való rokonszenvezését illeti, Gumpłowicz egyszerűen megint a bűnbeesett filozófust: Comte azt hiszi, hogy a nagy forradalomnak döntő hatása volt az egész emberiségre, a valóság pedig ezzel szemben az, hogy a lakott területnek csak egy kis része, azaz csak Európa érezhette ennek a hatását.

Természetes, hogy a társadalomfejlődésre vonat-

közö régi elméletek a mai társadalomtudománnyal: a történelmi materializmussal összehasonlítva elmaradott és nem tudományos rendszerbe foglalása a nézeteknek. Azonban ezekből a rendszerekből is ki kell választanunk, meg kell magyaráznunk és ismertetnünk kell az olvasóval ezeknek a nézeteknek haladószellemű oldalait, bírálni kell ezekben a rendszerekben azt, ami holt és konzervatív és fel kell hívnunk az olvasó figyelmét a szociológusok felfogása ezen oldalának korlátoltságára és terméketlen voltára. A társadalomfejlődés elméletének haladószellemű történésze — aki a történelmi materializmust képviseli — megismerteti az olvasót a mult pozitív vívmányaival, történelmi példákkal arra oktatja, hogy kritikával fogadjon mindent, ami reakciós, tudományellenes és ami gátolja a társadalomtudomány haladását. A társadalomfejlődés elméleteinek reakciós történésze, aki dogmatikus-idealista alapokra helyezkedik, mindenképpen igyekszik elrejtteni, eltussolni és bírálattal illetni mindazt, ami pozitívum és a régebbi társadalomtudományról szóló tanítások haladószellemű vívmánya, viszont felfújja és feldícséri az elmaradottat, a haladni nem tudót és a politikailag reakciósat ezekben a nézetekben. A társadalomtudománynak ilyen története zavart kelt az olvasóban és a haladószellemű eszmék ellen ellenséges hangulatot ébreszt benne, gondolkodását eltompítja és kispolgárivá teszi.

Csak a marxizmus-leninizmus, a történelmi materializmus ad helyes világnézetet és igazi, tudományosan helyes módszert arra, hogy a társadalomfejlődés elméleteit történelmileg helyesen és pontosan értékeljük.

A társadalom fejlődéséről szóló elméletek története és a történelmi materializmus

A társadalom fejlődéséről szóló elméletek, amelyek a három utolsó évszázadban bukkantak fel, csakúgy mint a társadalomról szóló tanításoknak egész megelőző története, nem tudott tudományos magyarázatot adni a történelmi folyamatról. A társadalom fejlődéséről, a társadalom életének történetéről szóló tudomány, a tudás többi ágazatával szemben elmaradott volt. Leninnek az a megjegyzése, hogy Hegel filozófiatörténete rendszerének legelavultabb része, világosságot derít ennek a tudománynak a Marx előtti állapotára. A XIX. század közepéig a szociológia történetének nem volt szilárd talaja, azoknak a következtetéseknek a levonására, amelyeket egyes szociológusok levontak és az egész tudomány szétforgácsolódott az ellentmondásokban. Tulajdonképpen a társadalom fejlődéséről szóló tudomány állapotát még meggyőzőbben azzal jellemezhetnők, hogy Európában talán még két szociológust sem lehetett találni, akik egyetértettek a társadalmi élet alapelveinek a magyarázatában, vagy akár csak annak meghatározásában, hogy voltaképpen mi is a társadalom és mivel kell a társadalom fejlődéséről szóló tudománynak foglalkoznia.

Ahhoz, hogy a társadalom fejlődéséről szóló tudományt szilárd alapokra lehessen helyezni és hogy a tudásnak ezt az ágát előbbre lehessen vinni és hogy a természetről szóló tudásunkkal egy sorba lehessen állítani, nem volt elegendő a társadalom fejlődéséről szóló régi elméletek felújítása és kiegészítése. Meg kell még jegyeznünk, hogy a társadalom fejlődésével fog-

lalkozó elmélet addig úgy fejlődött, hogy minden következő iskola, amely a szociológia és a bölcsélet tanításával foglalkozott, korábbi tanokra támaszkodva, csak kiegészítette és némileg megváltoztatta a társadalomról szóló tanítást. Lassanként új érvek gyűltek össze a régi nézetek védelmére, megbírálták és értékelték a tudomány előtt már ismeretes tényeket, vagy pedig újakkal váltották fel azokat, továbbá pedig kifejlődtek a tanok egyes oldalai — ezeknek a tanoknak egyes elemei továbbra is érintetlenek maradtak, másokat pedig kidolgoztak s végeredményben új iskolákká és irányzatokká fejlesztettek a szociológiában. A társadalomtudomány ilyen fejlődésének természetesen megvoltak a maga társadalmi indítékai, amelyek magából a társadalmi élet természetéből fakadtak, azonban a társadalmi elmélet fejlődésének külső menete rendszerint ezen az úton ment végbe.

Ahhoz, hogy új módszerrel, elvileg másképpen közelítsék meg a társadalom fejlődésének törvényeit, a tudomány nagy újtóira volt szükség, akiket nem korlátoztak a burzsoá világnézet előítéletei: meg kellett őrizni az emberi kultúra minden pozitív vívmányát, el kellett vetni és le kellett gyűrni az elévült hagyományokat; valóságos forradalmat kellett végrehajtani a társadalomtudományban és annak tradícióiban; meg kellett magyarázni — egészen más alapokból kiindulva — az emberek életét, a társadalom fejlődését és eközben fel kellett használni az egész történelem és társadalomtudomány minden területének tapasztalatait. Szükség volt arra, hogy ne csak helyesen értékeljük a múltat, hanem arra is, hogy behatoljunk az emberiség jövőjébe. Ilyen feladatot nem lehetett úgy megvalósítani, hogy

a társadalomra vonatkozó tudásunk régi keretei között maradjunk. Olyan forradalmi módon kellett belenyúlni a tudomány ügyébe, olyan bátran és bölcsen, mint amilyen forradalmisággal zúzza össze a vezetőosztály a régi társadalmat és teremti meg az új, magasabbrendű és fejlettebb társadalom felépítésének előfeltételeit.

A társadalom fejlődésének elméletében ezt a forradalmat Marx és Engels hajtotta végre a mult század 40-es éveiben.

Miért mehetett végbe ilyen kimagasló esemény a társadalomtörténet fejlődésében, mikor az emberi elme több mint két évezreden át csak tévelygett és a társadalmi élet titkait nem volt képes megfejteni? Hogyan lehet az, hogy ennek a tévelygésnek egyszerre csak vége szakadt és a mult évszázad két-három évtizede alatt zseniális emberi elmék végre megvilágították a társadalom fejlődésének törvényeit?

Erre a kérdésre válaszolva szem előtt kell tartanunk két főmomentumot, amelyek megvilágítják a forrásait és jellegét a mult század 40-es és 50-es éveiben végbement forradalmi átalakulásnak. Annak az időszaknak a társadalmi helyzete és a tudományok állása megmagyarázza ezt a jelenséget.

Ahhoz, hogy a társadalomról új tudományt lehessen alkotni, amely nemcsak a társadalom fejlődésének törvényeit tárja fel, hanem a társadalomról szóló tudomány fejlődésének a történetét is megmagyarázza, feltárja eltévelyedéseinek okait és főhibáit, — a társadalmat a történelmileg új, haladó osztály: a proletariátus szempontjából kellett tanulmányozni. Mert éppen a munkásosztály: a jövő társadalmának, a kommuniz-

mus érdekeinek kifejezője volt az a társadalmi erő, amely képes volt a társadalmat más alapokra fektetni és ennek következtében képes volt arra is, hogy gyökeresen megváltoztassa a társadalom életéről alkotott hagyományos nézeteket. A munkásosztály pártja és ideológiája a burzsoá társadalmat tudományos boncolásnak és kritikának vetette alá, a világ tudományának vívmányaira támaszkodva, kritikai alapon felülkerekedett a mult társadalmi elméletein és új világnézetet alkotott.

Ilyen volt az a történelmi és társadalmi talaj, amelyen lehetségessé vált a materialista történelemszemlélet — amely az emberi társadalom fejlődésének törvényszerűségeiről szóló valódi tudomány.

A materialista történelemfelfogás számára nemcsak a társadalmi talajt készítették elő 100 évvel ezelőtt, hanem elő voltak készítve erre már a társadalomtudomány és a természettudományok is. Ezek bőséges anyagot nyújtottak az új világnézet számára. Forradalmi úton kellett összetörni azokat a bilincseket, amelyek megkötözték a társadalomtudományt és meg kellett oldani a benne kialakult ellentmondásokat. Nem volt szabad félni azoktól a következtetésektől, amelyek a lehetséges felfedezésekből származtak, újra át kellett tekinteni és meg kellett magyarázni az emberi társadalom fejlődésének útját a szociológia, a filozófia, a történelem és a politikai gazdaságtan segítségével, meg kellett találni azt az alapot, amelyre támaszkodva elejétől végig át lehet építeni a társadalomtudomány egész épületét.

A XIX. század közepén a történelemtudomány ugyan főleg empirikus jellegű volt, mint ahogyan ezt Schlosser (1776—1861) sokkötetes világtörténelmében

látjuk, azonban erre az időre már mégis rendszerbe tudta azokat helyezni történelmi, kronológikus egymásutánban, meg tudta alapozni az emberiség anyagi és szellemi fejlődését sokoldalú levéltári anyaggal, amelyek a civilizáció története folyamán megmaradtak. Egyes történészek (például Thierry, Guizot és Migner) még a társadalmi osztályok ellenmondásait és az osztályharcot is leírták. A filozófiában erre az időre már feltárták és megalapozták a gondolkodás dialektikus formáit, bár ezek teljesen hamis, idealista álláspontból indultak ki. A jövő kilátásaira vonatkozólag nagy elterjedtségre tettek szert az utópikus szocializmus, Fourier (1772—1837), Saint-Simon (1760—1825), Owen (1771—1858) és más szocialisták eszméi. A politikai gazdaságtan, amely az emberek gazdasági életének törvényszerűségeit fejtegette, nagy lépést tett előre a munka szerepének a termelésben való értékelésével, különösen David Ricardo (1772—1823) és Adam Smith (1723—1790) angol közgazdászok kutatásai révén. A természettudományok terén egyik felfedezés a másikat követte. Lyell (1797—1875) elsőnek vázolta fel a föld történetét, Newton (1642—1727) és Leibniz (1646—1716) rámutatott a fizikai világ jelenségeinek kölcsönös kapcsolataira; a kémia terén történt legújabb felfedezések segítettek a tudomány embereinek abban, hogy mélyebben feltárják az anyag törvényeit; Darwin (1809—1882) utat mutatott az ember származásának és fejlődésének szemléletére.

Mindezek és egyéb tények is hozzájárultak ahhoz, hogy az ember egészen más képet alkosson a világról és az ember történelmi fejlődéséről, mint amilyen évszázadokon át uralkodott a XIX. század kezdete előtt.

Ilyen volt a tudományok helyzete, amelyből kiindulva a társadalom fejlődéséről szóló tudományban döntő felfedezés és új materialista világnézet megteremtése vált lehetővé.

A marxizmus nem vetette el a múlt tudományát, nem vetette el egyszerűen a társadalomismeret korábbi áramlatait, hanem meghaladta azokat mélyebb, pontosabb, történelmileg őszintébb magyarázatával, amellyel az emberi társadalom fejlődésére és létalapjaira vetett világosságot. A materialista történelemfelfogás úgy keletkezett, mint az élenjáró tudomány, a kultúra és civilizáció történetének folytatása. Lenin állandóan hangsúlyozta a materialista elméletnek ezt a sajátosságát. „A marxizmus három forrása és három alkotórésze” című híres cikkében Lenin a következőket írta:

„A filozófia története és a társadalmi tudományok története, teljes világossággal mutatja, hogy a marxizmusban nyoma sincs semmiféle «szektáriusságnak», hogy a marxizmus nem valami begubózott, megcsontosodott tanítás, amely a civilizált világ fejlődésének országútjától távol jött létre. Ellenkezőleg, Marx lángelméje éppen abban nyilatkozik meg, hogy azokra a kérdésekre adott választ, melyeket az emberiség leghaladottabb elméi már felvetettek. Marx tanítása a filozófia, a politikai gazdaságtan és a szocializmus legnagyobb képviselői tanításának egyenes és közvetlen folytatásaként jött létre.”* A tudás egész történetét e tudomány megalkotásának szolgálatába állították. A tudományos ismeretek óriási tárházát alapos kritikának vetették alá és felhasználták erre a nemes célra. El kell ismernünk,

* *Lenin.* Válogatott művek I. köt. Szikra 1948. 65. old.

hogy ennek az óriási munkának az eredménye megérte a fáradságot. Ez a világnézet, amelynek megalkotásáért és kifejlesztéséért az egész emberiség lekötöztetettje Marxnak és munkatársának, Engelsnek, a nép nagy tanítóinak és lángeszű tudósainak, Leninnek és Sztálinnak, elvileg eltér attól az anyagtól, amelyet megalkotásához felhasználtak. „Ahogy Darwin véget vetett annak a felfogásnak, hogy az állat- és növényfajokat mi sem köti egymással össze, véletlenül keletkeztek, »isten alkotásai« és változhatatlanok, s elsőnek állította a biológiát teljesen tudományos alapra azzal, hogy megállapította, hogy a fajok változékonyak és köztük folytonosság áll fenn — úgy Marx is véget vetett annak a felfogásnak, hogy a társadalom az egyének mechanikus halmaz, amelyen a többség (vagy, ami ugyanaz : a társadalom, a kormány) tetszésszerű változásokat eszközölhet, hogy a társadalom véletlenül keletkezik és változik — ő volt az első, aki a szociológiát tudományos alapra helyezte . . .”^{*} A történelmi materializmus amelyet Marx, Engels, Lenin és Sztálin dolgozott ki, minden alapvető kérdésre, amellyel már a múltban is foglalkoztak, megadja a választ ismereteink mai állása szerint.

A társadalomtudomány történetében példátlan az a nagy tett, amelyet a gondolat és cselekvés forradalmárai nagy munkájukkal végrehajtottak. A történelem, a tudomány és a kultúra többezer éves vívmányaira támaszkodva, szilárd tudományos alapra helyeztek egy új világnézetet — az emberi társadalom történetének materialista magyarázatát.

^{*} *Lenin.* Válogatott művek I. köt. Szikra 1948. 96. old.

„... Marx irodalmi és forradalmi tevékenységének legkezdetétől fogva teljes határozottsággal bejelentette követelését egy szociológiai elmélettel szemben: pontosan kell ábrázolnia a tényleges folyamatot — és semmi többet.”*

A történelmi materializmus, midőn a társadalom fejlődésének a törvényeit magyarázza, az emberek tevékenységének anyagi feltételeiből indul ki. A történelmi materializmus nem más, mint a dialektikus materializmus kiterjesztése a társadalmi jelenségek megismerésére.

„Mint ahogy az emberi megismerés visszatükrözi a tőle függetlenül létező természetet, vagyis a fejlődésben levő anyagot, éppúgy az ember *társadalmi megismerése* (azaz a különböző filozófiai, vallási, politikai stb. nézetek és tanítások) visszatükrözi a társadalom *gazdasági szerkezetét*. A politikai intézmények gazdasági alapon emelkedő felépítmények. Látjuk pl., hogy a modern európai államok különböző politikai formái arra szolgálnak, hogy megszilárdítsák a burzsoázia uralmát a proletariátus felett.

Marx filozófiája a végigvitt filozófiai materializmus, mely az emberiségnek, különösen pedig a munkásosztálynak — a megismerés hatalmas eszközeit adta.”**

A marxizmus klasszikusainak művei, a „Kommunista kiáltvány”, Marx híres előszava „A politikai gazdaságtan bírálatához” című könyvében, „A tőke” című műve, Engels „Anti-Dühring” című műve, Lenin „Materializmus és empiriokriticizmus”, „Kik azok a

* *Lenin.* Válogatott művek I. köt. Szikra 1948. 131. old.

** *Lenin.* Válogatott művek I. köt. Szikra 1948. 67. old.

«népbarátok» és hogyan hadakoznak a szociáldemokraták ellen?”, „Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka”, „Állam és forradalom” című művei, Sztálin „Anarchizmus vagy szocializmus?”, „A leninizmus alapjai”, „Marxizmus és nemzeti kérdés”, „A dialektikus és a történelmi materializmusról” című művei és más művek a társadalmi élet fejlődési törvényeinek nagyszerű, klasszikus elméleti megvilágítását tartalmazzák. A marxizmus-leninizmus klasszikusai megállapították, hogy a termelőerők és a termelési viszonyok képezik a társadalom életének anyagi feltételeit, azt a reális bázist, alapot, amelyből minden egyéb viszony származik. A termelés módja, a társadalom termelőerőinek és az emberek termelési viszonyainak egysége az anyagi javak termelési folyamatában végeredményben az egész társadalom fejlődését határozza meg. Ha bármilyen társadalmi formációból kiemeljük a termelés módját és analizáljuk annak szerepét a társadalom életében, akkor lehetővé válik, hogy az egész társadalom fejlődését természetes történelmi folyamatnak fogjuk fel. A társadalom fejlődésének egyes korszakai a termelés módja alapján különböztethetők meg egymástól. Minden társadalom — az ősközösségi, a rab-szolgotartó, a feudális és a kapitalista társadalom — „külön társadalmi szervezet, amely külön törvények alapján jön létre, kifejti működését és átmegy egy magasabb formába, átalakul más társadalmi szervezetté”.* Az osztálytársadalom fejlődésének mozgató-ereje a társadalmi osztályok harca. Lenin különösen kihangsúlyozta azt a körülményt, hogy az osztályharcról szóló

* *Lenin. Művei* I. köt. 284. old. (oroszul).

tanítás nélkül a társadalomtudomány nem szolgáltatott volna kulcsot a társadalom fejlődésének megértéséhez. A társadalom történetének minden nagy korszaka a fejlődés hosszú útját képezi, magában foglalja az élet, az események és a tanítások számos politikai formáját. A formáknak ebben a változatosságában és az emberek társadalmi életének megnyilvánulásaiban tudományosan csak úgy lehet eligazodni, ha szilárdan a társadalomtudomány alapvető követelményeihez igazodunk — meg tudjuk látni a társadalomnak osztályokra való tagozódását, az osztályuralom formáinak megváltozását és az osztályharc szempontjából tudjuk értelmezni az osztályérdekek összeütközését és el tudunk igazodni a társadalmi élet minden gazdasági, politikai, szellemi és egyéb jelenségei között. Lenin szavai szerint az osztályharcelmélet éppen azért jelent nagy vívmányt a társadalomtudományban, mert a legtökéletesebb pontossággal és határozottsággal megállapítja azokat az eljárásokat, amelyek az individuális társadalomból a szocialistába vezetnek.

A marxista-leninista elmélet klasszikusainak ezek a felfedezései tették lehetővé, hogy a mai társadalomra vonatkozó ismereteink valódi tudománnyá válhassanak és ezek alapján lehetett a társadalom fejlődéséről szóló elméletek történetét is szigorúan tudományos történelemmé tenni. Nézzük meg, mit írt Lenin ezekkel a felfedezésekkel kapcsolatban: „A lényeges és nem lényeges különbségének a helyére a társadalom gazdasági szerkezete mint tartalom, s a politikai és eszmei tartalom közt lévő különbséget tették, magát a társadalmi szerkezet fogalmát pedig úgy magyarázták meg pontosan, hogy megdöntötték a korábbi közgazdászok

nézeteit, akik a természet törvényeit látták ott, ahol csak a termelési viszonyok egy különös, történelmileg meghatározott rendszerébe tartozó törvényeknek van helye. A szubjektivitásnak a társadalomról általában alkotott elgondolásai helyébe — amelyek tartalmatlanok voltak és nem mentek túl a kispolgári utópiákon (mert még a legkülönbözőbb társadalmi rendeknek a társadalmi szervezetek külön fajtáiba való általánosításának lehetőségére sem derítettek fényt) — a társadalom felépítése meghatározott formáinak kutatását tették. Másodsorban pedig egyes élő személyeknek a tevékenységét, akik egy ilyen társadalmi-gazdasági formáció keretén belül éltek, tehát azokat a tevékenységeket, amelyek végtelenül különfélék voltak és úgy tűnt, nem voltak alávethek semilyen rendszerbefoglalásnak sem, általánosították és a személyek csoportjainak olyan tevékenységei közé sorolták, akik eltértek egymástól a szerep tekintetében, amelyet a termelési viszonyok rendszerében játszottak, a termelési viszonyok szerint és következésképpen életviszonyaik szerint is, az érdekek alapján is, amelyeket ezek a viszonyok meghatároztak — egyszóval olyan osztályok tevékenységéhez sorolták, amelyek harca meghatározta a társadalom fejlődését. Ezzel megdöntötték a szubjektivistáknak a történelemtől alkotott, gyermekesen naiv, tisztán mechanikus nézeteit, akik megelégedtek azzal a semmitmondó állítással, hogy a történelmet az élő emberek csinálják és akik nem akarták megvizsgálni azt, hogy milyen társadalmi környezet és hogyan határozza meg cselekedeteiket. A szubjektivizmus helyébe a társadalmi folyamatról szóló azta felfogást állították, amely úgy tekintette a

társadalmi folyamatot, mint természeti-történelmi folyamatot — azt a felfogást, amely nélkül természetesen nem is lehetett volna sohasem társadalomtudomány.”*

A történelmi materializmus bizonyította be elsőnek meggyőző módon azt, hogy a társadalom fejlődésével foglalkozó régi elméletek, amelyek az eszmék uralkodó szerepéből indultak ki, azért végződtek kudarccal, mert nem volt meg az alapvető kulcs, amely meg tudta volna magyarázni a társadalom fejlődését. A történelmi materializmus rámutatott a társadalmi lét (a termelés módjának) alapvető szerepére, mert hiszen az öntudat az emberek életmódjának a visszatükröződése. Sztálin elvtárs a következőket írta:

„Tehát: a társadalom szellemi élete alakulásának forrását, a társadalmi eszmék, társadalmi elméletek, politikai nézetek, politikai intézmények keletkezésének forrását nem magukban ezekben az eszmékben, elméletekben, nézetekben, politikai intézményekben kell keresni, hanem a társadalom anyagi életének körülményeiben, a társadalmi létben, melynek ezek az eszmék, elméletek, nézetek stb. tükröződései.”**

Sztálin elvtárs a történelmi materializmusnak ebből az igen fontos tételéből azt a következtetést vonja le, hogy az eszmék, elméletek, nézetek változása aszerint történik, hogy hogyan változnak a társadalomban az emberek anyagi életfeltételei. Sztálin elvtárs rámutatott arra, hogy amilyen a társadalom élete, amilyenek a társadalom anyagi életkörülményei — olyanok annak eszméi, elméletei, politikai nézetei, politikai intézményei

* *Lenin Művei* I. köt. 284—285. old. (oroszul).

** *Sztálin. A leninizmus kérdései.* Szikra 1949. 645. old.

s amilyen az emberek életmódja, olyan a gondolkodásuk módja is.

Az itt felhozott tételek döntő jelentőségűek, nemcsak azért, hogy megérthessük a társadalomról szóló marxista-leninista tanításokat, hanem azért is, hogy helyes ítéletet alkothassunk a társadalom fejlődési elméleteinek történetéről, a társadalomtudományról.

A társadalomtudomány történetének tanulmányozása azt mutatja, hogy azok a társadalomtudományi elméletek, amelyek a múltban felbukkantak és az évszázadok alatt váltogatták egymást, mint az emberek szellemi fejlődésének minden más ága is, reális történelmi körülményekből származnak és sokkal szorosabb kapcsolatban vannak az emberek gyakorlati életével, mint a társadalom számos más ideológiai felépítménye. Ez valóban így van. Az elvont filozófiai alkotás, a festészet, a zene, a költészet terén, mielőtt a lelki életnek ezek az ágazatai megérzik a társadalom anyagi életének behatását, meg kell hogy érezzék a társadalmi élet számos más oldalának behatását is. Azok az elméletek, amelyek megmagyarázzák a társadalom felépítését és fejlődését, szoros és közvetlen kapcsolatban vannak a társadalom politikai felépítésével és az élet anyagi feltételeivel, amelyek alapján ez a politikai rendszer felépül.

Nézzünk meg két példát.

Platon, görög filozófus, az i. e. V—IV. században (427—342) megírta „Az állam” és „A törvények” című munkáit, amelyekben megrajzolta a szerinte ideális életberendezést a görög városokban. Platon az embereket különféle kasztokba osztotta be: filozófuskormányzók, harcosok, akik megvédik a társadalom

jólétét, az iparos és kereskedő emberek és a társadalom többi tagjai, akik fizikai munkával foglalkoznak. Ez utóbbiak közé sorolta a rabszolgákat is. Platon elméletének megfelelően a társadalomban a legszigorúbban meg kell tiltani, hogy az emberek az egyik kasztból átmenjenek a másikba. Az embernek természetből fogva rabszolgának, iparosnak vagy harcosnak kell lennie. Ami az uralkodó osztályt illeti, erejének és hatalmának megóvására, egységes gondolkodásának biztosítására vagyonuk közös kezelését javasolta. A tudomány történetében ezt a nézetet „Platon kommunizmusa” néven ismerik. Platon azért javasolta az uralkodó osztálynak ezt a megoldást, hogy véget vessen az uralkodó, arisztokratikus klikken belüli vagyoni versengésnek. Ezzel meg akarta szilárdítani annak súlyát a társadalomban, a társadalmi ügyek menetére gyakorolt befolyását és meg akarta erősíteni uralkodó helyzetét. A társadalom azonban tovább fejlődött. A rabszolgatársadalom kezdett szétesni és Platon elméleti tételét nem lehetett megvalósítani. Kétségtelen, hogy ilyen tanítás nem merülhetett volna fel az újabb időkben, mikor már eltűntek a rabszolgák s a gyárosok foglalták el a társadalomban az uralkodó helyet. Világos az is, hogy ha Athén földbirtokos arisztokráciája időszámításunk előtt az V. és IV. században nem élt volna át olyan komoly válságokat és saját léte sem vált volna kérdésessé a számos rabszolgalázadás miatt és az ú. n. görög rabszolgatartó demokrácia hatalomrajutásával, nagyon valószínűtlen lett volna „Platon kommunizmusának” felbukkanása.

Ez a példa meggyőz bennünket arról, hogy milyen szoros összefüggésben van Platon társadalomról alko-

tott elmélete a társadalom életével és az akkori idők görög városállamainak osztályharcával.

Nézzük meg a második példát.

A XVII. században Angliában nagy hírnévre tett szert Thomas Hobbes államférfi és filozófus (1588—1679). „A polgárról” és a „Leviathan” című munkái a XVII. századbeli angol társadalom uralkodó rétegeinek mintegy a bibliáját képezték. Hobbes terjedelmes fejtegetéseinek lényege annak bizonyítása volt, hogy minden államforma — az arisztokrácia, demokrácia és a monarchia — közül a monarchia a legjobb, noha a dolog lényege nem is annyira a hatalom formájában van, mint inkább annak erejében. Hobbes látta, hogy Anglia súlyos gazdasági és politikai megrázkódtatások előtt áll, hogy megérett a forradalmi átalakulásra. Cromwell programjával, amellyel szabadságot adott az üzletemberek kezdeményező képességének és amellyel sarkallta az ipar és kereskedelem tevékenységét, ideológiai támogatást kapott Hobbes nézeteiben. Abból a célból, hogy az országot a polgári fejlődés útjára, a gyors gazdasági felemelkedés felé vezessék, szükség volt erős államhatalomra, amely megtisztította az utat a feudalizmus maradványaitól az új, burzsoá-viszonyok diadalravitele érdekében. Ilyenek voltak az akkori idők érésben levő követelményei. Hobbes volt ennek a kifejezője, amikor erős hatalmat követelt, függetlenül annak formájától.

Ezek a példák csak azt a gondolatot illusztrálják, hogy az államra vonatkozó elméletek, az állam keletkezéséről és fejlődéséről szóló elméletek szoros kapcsolatban vannak azzal a korrall és azzal az idővel, amelyben felbukkannak. Ez érthető is. A társadalomról szóló

tanításokban a többi ideológiai felépítménnyel szemben sokkal közelebbről jutnak kifejezésre a társadalom fejlődésének gyakorlati tendenciái és ideológiai alapon beigazolódnak a társadalmi életnek már kialakult formái, történelmi általánosítást nyernek a jelen tényei, a társadalom és az állam élete és fejlődése.

A burzsoá-ideológusok azzal az állítással igyekeznek a marxizmust elferdíteni és lejáratni, hogy azt állítják, hogy a marxizmus szerint *kizárólag* a gazdasági viszonyok és az anyagi helyzet képezi a társadalom politikai és lelki tevékenységének egyetlen indítóokát. Engels joggal nevezte idióta elképzelésnek azt, amely szerint az ideológia területe döntő szerepének a tagadása a társadalom fejlődéstörténetében azt jelentené, hogy ezzel tagadni akarjuk annak *mindennemű* történelmi szerepét. Mikor Németországban elszaporodtak azok az emberek, akik ki akarták mutatni, hogy a marxizmus elavult és idejét múlta, Engels 1890 szeptember 21-én Blochhoz intézett levelében a következőket írta: „... Materialista történetfelfogás szerint a történelemben *végző fokon* a való élet termelése és újratermelése a meghatározó mozzanat. Többet sem Marx, sem én nem állítottunk. Ha pedig ezt valaki úgy forgatja ki, hogy a gazdasági mozzanat az *egyedül* meghatározó elem, úgy a fenti tételt semmitmondó, elvont, képtelen frázissá változtatja. A gazdasági helyzet az alap, de a felépítmény különböző elemei: az osztályharc politikai formái és eredményei — alkotmányok, amelyeket megnyert csata után a győztes osztály alkotott meg stb., jogi formák, hát még mind-ezeknek a valóságos harcoknak a visszatükröződései a

részvevők agyában, politikai, jogi, filozófiai elméletek, vallási nézetek és ezeknek továbbfejlesztése dogmák rendszerévé, mindezek szintén hatással vannak a történelmi harcok menetére és sok esetben meghatározzák túlnyomóan azok *formáját*. Mindezeknek az elemeknek a kölcsönhatása az, amelyben a véletlenek (vagyis azon dolgok és események, melyeknek belső összefüggése egymással annyira távoleső vagy kimutathatatlan, hogy nem létezőknek tekinthetjük, elhanyagolhatjuk őket) végtelen tömegén keresztül végülis a gazdasági folyamat mint szükségszerűség érvényesül. Ha ez nem így volna, az elmélet alkalmazása bármely történelmi korszakra könnyebb volna, mint valamely egyszerű elsőfokú egyenlet megoldása.”*

A szociológia és a társadalomról szóló mai tanítások történetének helyes megértéséhez a történelmi materializmusnak fenti megállapítása különösen szükséges.

Marx és Engels feladata volt, hogy minden oldalról megvilágítsák és bebizonyítsák a történelmi materializmus alapelvét, amely szerint a társadalomban kialakult minden politikai és ideológiai felépítmény a társadalom gazdasági alapjától függ. Mikor ezt az elvet a tudomány is megerősítette, lehetővé vált a következő fontos lépés megtétele a történelmi materializmus kidolgozásában: tisztázni lehetett ezen tény megnyilvánulásainak konkrét sajátosságait az emberi történelem különféle periódusaiban és a felépítmény visszahatását a társadalmi életre. Ezt a feladatot minden fő vonásá-

* Marx—Engels. Válogatott művek II. köt. Szikra 1940. 487—488. old.

ban végrehajtotta Lenin és Sztálin. Ők minden irányban továbbfejlesztették és messze előre vitték a marxista tanítást és a történelem materialista értelmezésének egész tartalmát. A társadalom fejlődésének legújabb óriási tapasztalatai alapján és a tudomány fejlődése következtében már Marx és Engels halála után tanításaik zseniális folytatói, Lenin és Sztálin, minden irányban kidolgozták ezeket a tanokat, különös tekintettel arra a kérdésre, hogy milyen az ideológia, a tudomány és a felépítmények hatása a társadalom fejlődésére általában és világosságot derítettek ezek komoly szerepére a társadalom történetében.

Így például a marxista társadalomtudomány történetében ilyen mindenre kiterjedő szilárd és mély értelemben Sztálin elvtársnak „A dialektikus és a történelmi materializmusról” című művében találjuk meg annak a ténynek a kifejtését, hogy az eszmék kétféleképpen gátlóan vagy serkentően hathatnak a társadalom fejlődésére. Az eszmék — mint ahogyan arra Sztálin elvtárs rámutatott munkáiban — a társadalom előrehaladása *ellen* is fejthetnek ki hatást, ebben az esetben gátolják a fejlődést, teljesen *reakciós* szerepet játszanak a történelemben, elévültek, napjaik megszámoltattak és sorsuk megpecsételődött. Kifejthetnek *pozitív* hatást is a társadalom fejlődésére és az eszmék ilyenkor ugyanabban az irányban hatnak, amely felé a gazdasági vagy politikai fejlődés halad. Az ilyen haladószellemű eszmék egészen komoly erőt képviselnek, *hozzájárulnak* a társadalom haladó erőinek győzelméhez és sikereihez, *megkönnyítik* a társadalom előrehaladását és „annál nagyobb jelentőségre tesznek szert, minél pontosabban tükrözik vissza a társadalmi anyagi

élet fejlődésének szükségleteit”.* Sztálin elvtárs rámutat továbbá az új eszmék, az új elméletek, az új politikai nézetek és intézmények óriási szervező, mozgósító és átalakító jelentőségére.

Mindez megmagyarázza azt, hogy az emberek szellemi fejlődésének története, filozófiai és szociológiai nézeteinek a története nem eshetik pontosan egybe a társadalom anyagi élete fejlődésének történeti szakaszaival. Egyszer előreszalad és csapásokat mér az elmaradt politikai intézményekre, majd pedig elmarad az élettől és harcot hirdet minden új ellen, tehát az ideológia, különösen a társadalomfejlődés elméletének története viszonylagos önállóságra tesz szert fejlődése folyamán és végeredményben minden egyes kor anyagi feltételeitől függ és a kor hatása alatt fejlődik. Éppen úgy, mint ahogy a történelemben sem kezdenek az emberek mindent újra előlről, hanem a korábbi nemzedékek munkájára támaszkodnak és felhasználják annak eredményeit, mint az új tevékenység kiinduló alapjait és ennek következtében bekövetkezik a történelemben egy bizonyos egymásutániség és általános kapcsolat, ugyanígy a szellemi fejlődés történetében is minden új nemzedék felhasználja a korábbiak vívmányait. És ámbár vannak emberek, akik ideológiai tevékenységet folytatnak, szellemi munkával foglalkoznak és ezek az emberek hajlandók a saját munkaterületüket függetlennek, önállónak tekinteni, sőt úgy vélik, hogy ennek a tevékenységnek meghatározó szerepe van más ténykedésekre vonatkozólag, a valóságban mégis teljesen a

* Sztálin. A leninizmus kérdései, Szikra 1949. 646—647. old.

társadalomtól függenek, alkotó tevékenységüket életük történelmi viszonyai szabják meg és ők is alá vannak rendelve a társadalomfejlődés természeti-történeti objektív törvényeinek.

Mindezek a felfedezések a társadalomtudomány terén kapcsolatban vannak a marxizmus megalapítójának és továbbfejlesztőinek nevével, akik a társadalomfejlődés elméletének történetét teljesen helyes tudományos alapra helyezték. A történelmi materializmus feltárta mindezeknek a korábbi szociológiai elméleteknek a forrásait, a szükséges történelmi összefüggésbe hozta őket egymással, felderítette, hogy mennyire pontosan tükrözik koruk szellemét, teljesen objektív tényekre támaszkodva rámutatott arra, hogy mennyiben játszottak ezek az elméletek progresszív vagy konzervatív szerepet az emberiség politikai és szellemi fejlődésében.

A társadalomfejlődés marxizmus előtti elméletei és a társadalomról szóló tanítások történetét tanulmányozó módszerek képtelenek voltak az elődök eszméinek tudományos taglalására. A társadalomtudomány és a filozófia tudománya úgy fejlődött, hogy minden új elmélet önmagát az igazság végérvényes kifejezőjének tartotta, nem volt képes a múlt helyes értékelésére és a saját helyét sem tudta pontosan megtalálni az ismeretek történetében. Minden megelőző elméletet csak a fejlődés fokának tekintettek, amely többé-kevésbé megközelítette a rendszernek ezt az „igazságát”. Innen származik a szubjektivizmus és a társadalomtudomány történetének egyoldalú értékelése minden korábbi kísérletben, amely arra irányult, hogy megteremtse ezt a tudományágat.

Annak ellenére, hogy a múlt politikai elméleteinek

többségében kétségtelenül hamis elveket találunk, néhányban mégis volt egy bizonyos történelmi tartalom, minek következtében helyet foglaltak a tudomány történetében és láncszemül szolgálnak a társadalomtudomány fejlődésének egész láncolatában. A tudomány történetében ezer meg ezer tévedés volt, mielőtt az igazság győzedelmeskedhetett volna. Ebben az értelemben a tudás minden jelentékeny, progresszív rendszere, amely a múltban felbukkant, szerepet játszott a tudomány fejlődésében. És csak most, mikor már felismertük a magasabbrendű, történelmileg helyes elméletet, értékelhetjük és mérlegelhetjük kritikailag a társadalomfejlődés elméletének terén az alkotó munka minden örökségét.

Az a beható kritika, amelyben a marxizmus-leninizmus részesíti a múlt szociológiai nézeteit, nem jelenti azt, hogy a társadalom fejlődéséről szóló régi elméletek mind tartalmatlanok és értéktelenek voltak annak a korszaknak a számára, melyben keletkeztek. A múlt elméleti nézeteinek történése ellensége minden elméleti dogmatizmusnak és arra törekszik, hogy az elméletet szüntelenül fejlessze. Minthogy a társadalomtudomány történése előtt a társadalomról szóló ismeretek összes rendszerei fejlődésük sorrendjében tárulnak fel, a társadalomtudomány feladata, hogy kiértékelje és bírálja ezeket a rendszereket, valamint tisztázza pozitív tartalmukat a fejlődés minden szakaszában. Amikor Marx és Engels kihangsúlyozták azt az ellentétet, amely az ő elveik és a burzsoá társadalomtudomány elvei között mutatkozik, szükségesnek tartották kijelenteni azt is, hogy a tudományos szocializmus, a történelem materialista felfogása mélyen gazdasági és politikai tényekben

gyökeredzik. Ugyanakkor állandóan rámutatnak arra is, hogy az új világnézetnek kapcsolatot kell teremtenie a régebbi világnézetekkel. Ezt a kapcsolatot megvalósították egyrészt a kritika útján, másrészt pedig úgy, hogy a mult tanainak értékes tartalmát átdolgozták.

A marxista-leninista részére egyformán alkalmazhatatlan az a nézet, amely szerint el kell vetni a mult egész tudományát, mint felesleges lomot, valamint az a nézet is, amely szerint a marxizmus felolvad a mult elméleteiben. A kapcsolat azonban nemcsak abban keresendő, hogy a mult kutatásai gazdag tényálladékokat szolgáltatnak új elméleti következtetésekhez. Ez a kapcsolat azonban nem szorítkozik tisztán arra sem, hogy kritikus magatartást tanúsít a mult elméleteivel szemben úgy, hogy azok tartalma fölé kerekedik. Helytelen lenne azt gondolni, hogy a társadalmi eszme története nem egyéb, mint hatalmas tévedés, mintahogy különféle leegyszerűsítő hajlamú emberek gyakran elképzelik. Mindenki, aki a társadalmi elméletek történetének tanulmányozásával foglalkozott, nagyon jól tudja, hogy milyen gazdag anyagot nyújt az nekünk a társadalom történetének ismeretéhez. A fődolog az, hogy ne sértsük meg a történelmi perspektívát és hogy pontosan tudjuk azt a helyet, amely minden a társadalomról alkotott nézetet megillet, hogy felismerjük annak érdemeit és korlátait. Minden egyes esetben fontos, hogy tekintetbe vegyünk a történelmi viszonyokat, a társadalmi talajt és a szóbanforgó tudás rendszerének gnozeológiai* gyökereit.

Minthogy pártunk egész politikája tudományos

* Gnozeológia = ismeretelmélet — A szerk.

alapokon épült fel, a társadalomtudomány története, különösen pedig azoknak az elméleti nézeteknek a története, amely az államformák eredetével és változásával és a társadalmi haladás általános törvényszerű folyamatával foglalkozik, a szovjet emberek részére nemcsak elméleti vagy elvont szempontból értékes, hanem még értékesebb gyakorlati politikai szempontból. A társadalomfejlődéstan tudományos megvilágítása és bírálata nagyon nagy jelentőségű a mai olvasó szemében. A társadalomfejlődéstan története lehetőséget nyújt arra, hogy mélyebben megvilágítsuk a materialista történelemfelfogás elveit. Megmutatja nekünk, hogy az emberek a különféle történelmi korokban hogyan értékelték a társadalmi életnek egy és ugyanazon jelenségeit. Segít továbbá abban is, hogy mélyebben és jobban megértsük a mai ideológiai és politikai harcot, amelyben a régebbi eszméket, elméleteket és nézeteket közvetve vagy közvetlenül gyakran felhasználják. Annál inkább tekintetbe kell vennünk ezt a mai viszonyok között, amikor teljes készenlétben kell állnunk minden reakciós törekvéssel és történelmi analógiával szemben, amelyet a társadalom reakciós rétegeinek külföldi ideológusainál tapasztalhatunk.

Mindez világossá teszi előttünk azt, hogy a marxizmus-leninizmus klasszikusai miért tanulmányozták olyan gondosan és miért kritizálták olyan alaposan a társadalmi fejlődés korábbi elméleteit.

Ezért annak, aki mélyebben be akar hatolni a társadalomtudományba, foglalkoznia kell ennek a tudománynak a történetével is.

TARTALOM

A társadalomról szóló tanítások történetének tárgya	6
A régi társadalomfejlődési elméletek néhány sajátossága ...	11
A társadalomtudomány történetéről szóló idealista művek alapvető hibái.....	35
A társadalom fejlődéséről szóló elméletek története és a tör- ténelmi materializmus	45

KÖNYV-ÉRTÉKELÉS
KÖNYV-ÉRTÉKELÉS
C. sz. 90 *harx*

Szerkesztő: Székely Sándor. — Műszaki vezető: Gortvai Tivadar

(24)—1915. Franklin-nyomda N. V. Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28.
Felelős: Janka Gyula igazgató.

33. D. Bahsijev :	A bolsevik párt centralizmusa és demokratizmusa	3.50 Ft
34. B. A. Csagln :	A filozófia pártyszerűsége és a polgári objektivizmus elleni harc	2.— «
35. V. A. Ohruesjev :	A hegyek és a szárazföldek keletkezése	1.50 «
36. G. F. Alexandrov :	A társadalom fejlődéséről szóló tanítások története	2.— «
37. M. A. Leonov :	Kritika és önkritika	2.— «
38. I. Sz. Zvávics :	Faji «elméletek» és faji megkülönböztetés az angolszász országokban	1.50 «
39. B. E. Bihovszkij :	A modern polgári filozófia zsákutcája	1.50 «
40. Hewlett Johnson :	Egyéniség és marxizmus	2.— «
41. Mao Ce-tung :	A kínai nép forradalmi háborújáról	1.— «
42. M. Leonov :	A marxizmus-leninizmus a tudományos előrelátásról	3.— «
43. Aragon :	Ember és kultúra	2.50 «
44. Maxim Gorkij :	Kivel tartanak Önök?	1.50 «
45. V. Abramov :	Gép- és traktorállomások a szovjet mezőgazdaságban	2.— «
46. N. A. Vinográdov— I. D. Sztrasun :	A Szovjetunió dolgozóinak egészségvédelme	3.— «
47. G. Sz. Gurvics :	Az amerikai demokrácia a valóságban	3.50 «
48. L. Alter :	Az USA burzsoá közgazdasági az imperialista reakció szolgálatában	6.— «
49. B. Sztjepanov :	A vezető kolonizátorok nevelése	3.50 «
50. L. A. Lune :	Az Egyesült Államok bírósága a monopol-tőke szolgálatában	2.— «
51. P. Vüszinszkij—J. Fran- ceev :	Kozmopolitizmus, idealizmus, nacionalizmus	1.50 «
52. K. Abroszenko :	A parasztság szocialista nevelése	3.— «
53. Pozner—Makárov— Makszimov :	Lenin «Materializmus és empiriokriticizmus» c. könyvéről	4.— «
54. Albert Soboul :	Az 1848-as francia forradalom	2.50 «
55. Gh. Gheorghiu-Dej :	A román munkáspárt a mezőgazdaság szocialista átalakításáért	3.— «
56. Kruzsikov—Mityin :	Sztálin elvtárs «Anarchizmus vagy szocializmus?» c. művéről	2.50 «
57. L. G. Berri :	Munkamegosztás a szocialista társadalomban	1.50 «
58. V. B. Luckij :	Az angol és amerikai imperializmus a Közel-Keleten	1.50 «
59. M. Prenant—J. Lévy :	Állástoglalás a Lüszenko-vitában	1.50 «
60. Klement Gottwald :	Előre a szocializmus felépítéséért	1.50 «
61. A. P. Koszelnjov :	Sztálin elvtárs műveinek első kötete	1.50 «
62. Liu Szao-esi :	Internacionalizmus és nacionalizmus	1.50 «
63. T. D. Lüszenko :	Az élő szervezet és a környezet	1.50 «
64. A. M. Jégolin :	Gorkij és az orosz irodalom	1.50 «
65. G. M. Dimítrov :	A munkásosztály a fasizmus ellen	6.— «
66. A. Bolgov :	Sztálin elvtárs «A Szovjetunió agrárpolitikájának kérdéséhez» c. munkájáról	2.— «
67. Sz. P. Büeskov :	L. N. Tolsztoj nagy nemzeti eposza a «Háború és béke»	2.— «
68. B. M. Volin :	Sztálin elvtárs «Az októberi forradalom és az orosz kommunisták taktikája» c. művéről	1.50 «
69. Sz. P. Ljubimov :	Lenin «Az ifjúsági szövetségek feladatai» c. beszédéről	1.50 «
70. Jacques Duclos—Jean Fréville :	Henri Barbusse	2.— «
71.	A 150 éves Puskin	2.— «

72. J. I. Szoldatyenko:	Sztálin elvtársnak a XVIII. pártkongresszuson tartott beszámolójáról	2.— Ft
73. F. F. Csernov:	A szovjet állam szerepe a kommunista társadalom építésében	1.50 «
74. V. J. Jerome:	Egy változó világ kultúrája	3.50 «
75. A. M. Pankrátova:	A sztálini «Párttörténet» és a szovjet történelemtudomány	1.— «
76. P. K. Figurnov:	A válságok marxi-lenini elmélete	1.50 «
77. V. F. Vorobjov:	Sztálin elvtárs — a polgárháború frontjain aratott győzelem megszervezője	3.— «
78. V. V. Mavrogyin:	Az orosz és a szovjet tudomány szerepe az emberi kultúra történetében	2.— «
79. I. P. Trájnjin:	Sztálin elvtárs «A Szovjetunió alkotmánytervezetéről» c. beszéde	2.— «
80. A. Djenyiszov:	A demokrácia helyes értelmezéséről	2.50 «
81. D. Tisesenko:	A sztálini «Párttörténet» — a marxizmus-leninizmus alapismereteinek tárháza	2.— «
82. A. Sz. Mjasznyikov:	Az irodalom pártszerűsége	2.— «
83. M. G. Mosenszkij:	Az amerikai rádió a monopoltőke szolgálatában	2.— «
84. N. Kozjev:	A szocialista gazdasági rendszer és fölénye a kapitalista gazdasági rendszer felett	3.— «
85. I. Sz. Zvávics:	A fasiszta geopolitika az angol-amerikai imperializmus szolgálatában	1.— «
86. P. F. Judin:	A népi demokratikus országok útja a szocializmus felé	1.50 «
87. J. N. Umanszkij:	Az egyéniség a szocialista társadalomban	1.50 «
88. F. Kon:	F. E. Dzerzsinszkij — Lenin és Sztálin pártjának rettenthetetlen harcosa	3.— «
89. Marcel Cachin:	Balzac	1.— «
90. Glezerman:	Célunk — a kommunizmus	2.— «
91. Sz. M. Rozenoer:	A Vatikán reakciós szerepe a nevelés terén	1.— «
92. I. V. Kuznyecov:	Az orosz természettudomány jellegzetes vonásai	1.50 «

SZIKRA